

Einar H. Kvaran - Frjálst sambandsland - Ágrip af stjórnmáladeilu Íslendinga og Dana (1907)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Athugasemdir um þessa útgáfu

Skannað var eintak í vörslu Bókasafns Kópavogs.

Meiriháttar galli á bls. 40.

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrrval.is)

Sheety

FRJÁLST SAMBANDSLAND

ÁGRIP AF
STJÓRNMÁLADEILU ÍSLENDINGA OG DANA

SAMIÐ HEFIR
EINAR HJÖRLEIFSSON

AÐ TILHLUTUN ÞJÓÐRÆÐIS- OG LANDVARNARBLAÐA O. FL.

949.1 EINA K FRJÁ
Einar H. Kvaran
Frjálst sambandsland :
Ólafssafn

ÞJA

Bókasafn Kópavogs
16950018

I.

Væntanlegir samningar Svo er til stofnað, að á næstu missirum semji nefnd Dana og Íslendinga um sambandsmál þessara þjóða. Eins og að líkindum ræður, gera Íslendingar sér alltítt um þessa fyrirhuguðu samninga.

Flestum mönnum hér á landi er það ljóst, að takist þessir samningar vel, muni þeir hafa mikið gott í för með sér. Frelsi þjóðarinnar eykst, þróttur hennar og ábyrgðarmeðvitund. Trygging fæst fyrir réttarstöðu landsins. Óttinn við núverandi stjórnarástand, sem býr í brjóstum margra manna, hverfur. Góður hugur í Dana garð eflist og fúsleikur til samvinnu við þá. Beiskjan í stjórnmaladeilum vorum rénar og eðlilegur friður kemst á í landinu.

Að hinu leytinu mun flestum vera það ljóst, að takist samningar alls ekki, þótt til þeirra sé stofnað, fyrir þá sök, að Danir reynist fráhverfir réttarkröfum Íslendinga, þá muni það með ýmsum hætti hafa miklar afleiðingar.

Þær afleiðingar mundu að sjálfsögðu verða ógeðfeldar öllum þeim íslenzkum mönnum, sem nú gera sér von um, að vér getum sem sambandsþjóð Danmerkur náð öllum þeim þroska og allri þeirri menning, sem oss er áskapað, og hyggja gott til samvinnu við þá. En þeir mundu fráleitt fá við þær afleiðingar ráðið.

Í þriðja lagi dylst það væntanlega fæstum, að yrðu fulltrúar Íslendinga svo slysnir, að semja um sambandsmál þeirra annan veg en Íslendingum þætti viðunanlegt, þá mundi það auka vandræði til mikilla muna. Afleiðingarnar af því mundu verða svo viðsjárverðar, að öllum mun vera mjög óljúft að hugsa til þeirra; en miklu óljúfara að hafa nokkura reynd af þeim.

Sammála um réttinn Ekki hyggjum vér neinn verulegan ágreining vera um það hér á landi, hvern rétt vér Íslendingar eigum í sambandsmáli voru. Vitaskuld eru sumir ekki fróðir um það að fullu. Umræður hafa ekki verið miklar um málið á síðustu árum, af orsökum, sem vér munum síðar víkja að. Fyrir því er ekki nema eðlilegt, að mörgum sé úr minni liðið sumt af þeim ágætu röksemdum, sem komið hafa fram í málinu. En hitt hyggjum vér óhætt að fullyrða, að þeir Íslendingar, sem kunnugir eru stjórnamáls-

umræðunum frá næstsíðasta fjórðungi 19. aldarinnar, muni vera nokkurn veginn sammála um rétt vörn.

Ósammála um kröfurnar Samt eru Íslendingar ekki, sem stendur, sammála um kröfurnar, að því er bezt verður séð. Fyrir því er þjóðinni áreiðanlega mjög órótt.

Ágreiningurinn stafar af því, að sumir leiðtogar þjóðar vorrar vantreysta því, að vér getum fengið réttmætum kröfum vorum framgengt. Þeir vantreysta sanngirni og réttlæti Dana. Og þeir vantreysta vorri fámennu og fátæku þjóð til þess að etja kappi við Dani. Fyrir því vilja þeir láta undan síga fyrir ofureflinu.

Aðrir eru þeir, sem ala í brjósti öfluga von þess, að dönskum frelsisanda og dönsku réttlæti hafi aukist það magn á síðustu árum, að sé málstað vorum lýst fyrir Dönum, þá sé þaðan fullrar sanngirni að vænta. En jafnframt halda þeir menn því fram, að þó að sú von bregðist, þá eigi afleiðingin af því ekki að verða sú, að vér seljum af hendi þá sjálfstæði þjóðar vorrar, sem vér höfum átt rétt á um hálfa 7. öld og jafnan gert tilkall til, þegar vér höfum nokkurs krafist — þegar kröfur vorar hafa ekki druknað í kúgun og vesöld. Reynist Danir ófáanlegir til þess að unna oss réttar í málinu,

þá er það í augum þessara manna eingöngu vottur þess, að alt samband með löndunum sé óeðlilegt, hvorugri þjóðinni sæmd né gagn, en að minsta kosti annari þeirra farg og bölvun. Og þeir eru þess fulltrúa, að allir samningar um sambandsmál vort, sem ekki eru reistir á sögulegum og eðlilegum rétti þjóðar vorrar, muni verða að svo beisku óánægjuefni hér á landi, nú þegar, og ekki síður á ókomnum tímum, að til þeirra sé fyrir engan mun stofnandi.

II.

*Gamli-
sáttmáli* Árið 1262 gengu Íslendingar undir vald Noregskonungs. Að því leyti varð Ísland sambandsland Noregs, að einn varð konungur yfir báðum löndunum. En ekki að neinu öðru leyti. Ísland varð ekki partur úr Noregi, né landshluti háður Noregi. Íslendingar höfðu löggjafarvald, dómsvald og landsstjórn alla út af fyrir sig. Norðmenn höfðu ekkert vald yfir Íslandi né málum þess, hvorki beint né óbeint.

Svo skýrt var kveðið á um það, að Island væri *frjálst*, óháð land, eftir er sáttmálinn var gerður við konung, að slíkt verður naumast gert með skýrari orðum. Íslendingar lofa að gjalda konungi skatt, svo framt sem hann haldi við þá skilmála nokkura, sem hann hafði játað og fram eru teknir í Gamla-sáttmála. En rjúfi konungur eða arfar hans skilmálana, þá eiga Íslendingar að vera lausir allra mála. Þetta ákvæði er orðað svo:

»Halda skulum vér og vorir arfar allan trúnað við yður, meðan þér og yðar arfar haldið trúnað við oss og þessar sáttargjörðir fyrirskrifaðar, en lausir, ef rofin verður af yðvarri hálfu að beztu manna yfirsýn«.

*Samningsrof
konungs*

Snemma tók að brydda á því, að skilmálarnir væru að einhverju leyti rofnir af konungs hálfu. En framan af gættu Íslendingar þess af mikilli árvekni, að ekki væri gengið á rétt sinn. Einkum fóru að verða brögð að brigðmælggi af konungs hálfu eftir er sambandið komst á með Norðurlandaríkjunum 1380. Ríki konungs var orðið víðlendara, og fyrir því lögðu menn minni rækt við þau lönd, er fjær voru. Fornt skipulag gleymdist, og menn hirtu minna og minna um norræna tungu og siðu, en sömdu sig að háttum Þjóðverja. Um það þótti mest

vert að fá haldið öllum Norðurlöndum undir einum konungi. Og þol og þrótt tók að draga úr Íslendingum og árvekni þeirra um réttindi landsins.

Réttarstað- En engin breyting varð á réttar-
an óbreytt arstöðu landsins. Íslendingar láta við og við getið skilyrða sinna og sýna það, að þeir muna eftir réttindum sínum og gjöra sér far um að gæta þeirra. Svo er um bréf þeirra, er þeir hyltu Eirík konung af Pommern. Bréfið ber það með sér, að þeir vinna trúnaðareiðinn sjálfviljugir og með því skilyrði, að konungur haldi frið við þá og lög og láti þá verða aðnjótandi allra þeirra réttarbóta, er landinu höfðu verið áður svarin. Konungur er þar og mintur á að sjá um þær siglingar til landsins, er menn höfðu áskilið sér í Gamla-sáttmála, en ekki fengið þá um langan tíma. Hollustueiða þá, er Norðmenn sóru Kristófer konungi af Bayern og Karli Knútsyni, mátu Íslendingar að engu, þóttust alls ekki bundnir við þá eiða, er konungum voru unnir þar eystra, og töldu þá sér óviðkomandi — af því að Ísland var sjálfstætt ríki. Og alþingisskjöl frá 1520, 1588 og 1649 bera þess ljóst vitni, að Íslendingar telja sig hvorki hafa afsalað sér sjálfstæði landsins né ætla að gera það. Og í tveim þeirra (1520 og 1649) er ber-

um orðum vitnað í Gamla-sáttmála sem réttar-
grundvöll.

*Viðurkenning-
ar konungs* Að hinu leytinu komu hvað
eftir annað fram af hálfu kon-
ungs viðurkenningar um þá
skyldu þeirra að halda vel uppi fornum lögum
og rétti landsins. Í bréfum Kristjáns 3. (1551),
Friðriks 2. (1559) og Friðriks 3. (1649) verður
ekki annað séð en að konungur setji þá skyldu
alveg jafnhliða þeirri skyldu Íslendinga að
vinna honum hollustueiða.

*Valdið í
landinu* Fram að þeim tímum, er einveldið
hófst, beitti alþingi jafnan löggjaf-
arvaldi sínu með sama hætti sem
áður, í því nær öllum innlendum málum. Á
dómsvaldinu varð sú ein lögleg breyting með
tilskipun 1563, að yfirréttur var settur til þess
að dæma um lögmannsúrskurði. Í þeim rétti
átti höfuðsmaður sæti og 24 dómendur. Lög-
maður hafði áður haft æðsta dómsvald, nema
hvað konungur mátti stöku sinnum, »með ráði
beztu manna«, rjúfa úrskurð hans. Með þessari
tilsk. var að eins settur nýr dómur innanlands,
en íslenszk mál ekki lögð í danskan dóm.
Reyndar komst tilsk. þessi ekki í framkvæmd
fyr en 30 árum síðar, fyrir mótspyrnu Íslend-
inga. Og öll landstjórn á Íslandi var út af

fyrir sig. Hirðstjórinn, er síðar var kallaður höfuðsmaður, hafði konung einan yfir sér, en engan annan. Við landstjórnina í Noregi hafði hann ekkert saman að sælda, eftir er aðsetur konungs varð í Danmörku. Það er ein af hinum mörgu sönnunum þess, að Ísland var hvorki talið partur úr Noregi né Danmörku, heldur alveg sjálfstætt land, er laut konungi einum, jafnstætt Danmörku og Noregi að lögum.

Og með einveldistímabilinu verður engin breyting á réttarstöðu Íslands andspænis öðrum löndum.

Einveldið Annars var það ekkert annað en
lögleysa lögleysa, er kallað var, að einveldinu væri komið á hér á landi.

Í marzmán. 1662 var Íslendingum boðið með konungsbréfi að kjósa nefnd manna til alþingis, til þess að vinna *arfhyllingareið* í hendur höfuðsmanni. Þetta var gert og nefndarmenn komu á þing. En höfuðsmaður kom ekki. Í þinglok var hann enn ókominn. Þá héldu nefndarmenn burt. Þeir vissu ekki, að um neitt annað væri að tefla en arfhyllingareið. Og þeim þótti hann óþarfur. Á Íslandi gekk konungsvaldið að erfðum, eins og í Noregi, að lögum; að því leyti stóð hér alt annan veg á en staðið hafði á í Danmörku. Þessa láta nefndarmenn getið í alþingisbókinni, áður en

þeir riða af þingi, og biðja konung velvirðing-
ar á því, að málinu sé frestað að þessu sinni.

Kópavogs- fundurinn Höfuðsmaður kom á þingstaðinn,
þegar nefndarmenn voru nýfarnir.
Hann sendi þegar menn eftir þeim.

Og í lok júlímánaðar komu þeir saman í Kópavogi. Þar sóru þeir hyllingareið 28. júlí. En einveldi var ekki nefnt á nafn í þeim eiðstaf. Þegar þeir höfðu unnið eiðinn, lagði höfuðsmaður fram skjal á dönsku, og fór þess á leit við nefndarmenn, að þeir rituðu nöfn sín undir það. Skjalið var einveldisskrá handa Íslandi. Nefndarmenn skildu það fæstir. Þeim var sagt, að þetta væri afsal landsréttindanna. Þá vildu þeir ekki skrifa undir. Höfuðsmaður taldi þeim þá trú um, að alt væri hættulaust, ekki væri til þess stofnað að svifta þjóðina réttindum, í engu ætti að breyta landslögum né stjórn, og fram á þetta væri farið eingöngu fyrir síða sakir. Nefndarmenn létu þá til leiðast, en samt með þeim fyrirvara, að þeir væntu þess, að þeir mættu halda »landslögum sínum fornum«.

Hervaldi beitt Samkvæmt hinni síðustu vitneskju, sem fengist hefir um málið, hefir hervaldi verið beitt í Kópavogi, jafnframt fortölunum. Vopnuðum hermönnum var skipað umhverfis fundarmenn. Höfðingjar

Íslendinga, Brynjólfur Sveinsson biskup og Árni Oddsson lögmaður, færðust undan að rita undir einveldisskrána. Höfuðsmaður benti þeim þá á hermennina, og spurði þá, hvort þeir sæju þessa. Frásögn um þetta hefir Hannes Þorsteinsson ritstjóri fundið í safni Jóns Sigurðssonar, á blöðum með eiginhendi Árna Magnússonar, og birt hana í Þjóðólfi 27. marz þ. á. Áður hefir mönnum verið ókunnugt um þetta atferli.

Nefndarmönnum er allsendis ókunnugt um, að um nokkura breyting sé að tefla, þangað til efni einveldisskrárinnar er skýrt fyrir þeim. Þeir hafa ekkert umboð frá landsmönnum til þess að rita nöfn sín undir hana. Þeir gera það fyrir þá sök, að þeir treysta þeim lofordum er þeir höfðu fengið frá höfuðsmanni fyrir hönd konungs. Og vopnaðir hermenn eru umhverfis þá og ógna þeim. Einveldisskráin var jafnvel ekki nokkuru sinni rituð í alþingisbókina, og hún kemur ekki fyrir sjónir alþýðu manna á Íslandi fyr en meira en 100 árum síðar.

*Alþingi skírskotar
til Gamla-sáttmála*

Til enn frekari skilnings-
auka þess, er fyrir mönn-
um vakti á alþingi 1662,

er rétt að benda á það, að alþingi samþykkti þá, í tilefni af alt öðru en málaleitun konungs, yfirlýsing þess efnis, að allir Íslendingar eigi

að ganga eftir því, að samningsatriði Gamla-sáttmála séu haldin.

Skildaginn haldinn tvo áratugi

Svo virðist, sem höfuðsmaður (Henrik Bjelke) hafi talið að af einlægni við Íslendinga, þegar hanu taldi þá á að rita nöfn sín undir einveldisskrána. Hann hefir ætlast til þess, að undirskriftar-skilyrði þeirra og loforð þau, er hann gaf af konungs hálfu, yrðu haldin. Auðsætt er og, að hann hefir tjáð Friðriki konungi 3. málavöxtu, og að konungur hefir fallist á skildagann. Löggjöf Íslands og landsstjórn stóð með öllu óhöggðu meira en 20 ár eftir erfðahyllinguna.

Sambandið við önnur lönd óbreytt

Einveldi hefir aldrei verið komið á hér á landi með löglegum hætti. En þó að svo hefði verið, þá breytti það í engu að lögum sambandi Íslands við önnur lönd. Ísland varð ekki fremur partur úr Noregi eða Danmörku fyrir það, að konungur yrði hér einvaldur. Íslendingar gjörðu þá þessa breytingu á stjórnarfyrrirkomulagi sínu sem jafn-sjálfstæð þjóð og þeir höfðu áður verið. Og þeir urðu ekkert fremur undir aðrar þjóðir gefnir fyrir þá breytingu.

Löggjafarvald alþingis Alþingi beitti löggjafarvaldi sínu þangað til um 1720.

Ókunnugt er, að stjórnin hafi nokkuru sinni hlutast til um, að það hætti lagasamning. Það hefir orðið sumpart fyrir sinnuleysi og margs konar eymd þjóðarinnar, sumpart vegna þess, að hinir æðri embættismenn og stjórnarráðin tóku þau störf meira og meira að sér, án þess nokkuð væri til Íslendinga leit að um þau.

Dómsvald Dómsvaldið var óbreytt að lögum að minsta kosti um 100 ár fram-
an af einveldistímabilinu. Málum var samt við og við skotið til hæstaréttar, ef konungur leyfði og þeir æsktu þess, sem beðið höfðu lægra hlut. En erindisbréf hæstaréttar nefna ekki íslensk mál. Og engin lög um hæstarétt eru birt hér á landi fyr en tilsk. 7. júní 1760. Jafnvel eftir þann tíma voru slík lög mjög sjaldan birt hér. Árið 1800 var alþingi af numið, og þar með var dómsvald lögréttu og lögmanna úr sögunni.

*Gagngerð stjórnar-
breyting* En eftir 1683 varð gagngerð breyting á stjórnartilhöguninni. Í stað höfuðsmanns, sem hafði verið eini liðurinn milli þjóðarinnar og konungs, komu nýir embættismenn, sem skiftu völd-

um með sér innanlands. Og í Kaupmannahöfn var farið að draga Íslandsmál inn í stjórnarskrifstofur þar, grauta þeim saman við mál Dana og Norðmanna og þvæla þeim úr einni skrifstofunni í aðra. Hugmyndin um sjálfstæði Íslands varð við það æ óljósari og grautar-kendari.

*Óljós stjórn-
arskilningur* Ekki er nokkurt viðlit að átta sig á því, hvernig stjórnin hefir hugsað sér stjórnarafstöðu Íslands við önnur lönd Danakonungs á 18. öld og framan af hinni 19. Stundum er svo að orði kveðið í stjórnarskjölum, sem Ísland sé utan við »ríki og lönd« konungs. Stundum er það utan við »ríki« hans. Stundum utan við »ríki konungs í Norðurálfu«. Stundum er það »norskur landshluti«. Stundum er það »nýlenda«. Stundum er það eingöngu »landshluti« — einhvers lands —, en því neitað með orðalaginu, að það sé »nýlenda«. Enn fremur er því í mörgum skjölum skipað sæti alveg jafnhliða Danmörk og Noregi. Og af einu opnu bréfi að minsta kosti (7. marz 1787) verður ekki annað séð, en að stjórnin liti á Ísland sem »ríki« (»Ísland, eður hin önnur ríki Vor í Norðurálfu«).

En hvað sem líður þessum orðtækjum stjórnarinnar, sem aldrei stóðu á steini, þá er

hitt víst, að hún viðurkendi sérstöðu landsins með ýmsum hætti í verkinu á einveldistímabilinu. Ýmis konar óregla var látin við gangast, einkum í samningum við erlendar þjóðir og í stjórnarathöfninni. En sú óregla rýrði ekki sjálfstæðirétt landins að neinu leyti.

Íslendingar Samt er hitt enn auðsærra, að
afsöluðu Íslendingar afsöluðu sér aldrei
sér ekki þjóðarsjálfstæði sinni á einveld-
sjálfstæðinni istimunum. Þeir lögðust undir
höfuð að mótmæla ruglingnum, sem kom á meðferð Íslandsmála. En þegar vel er að gætt, er það einkar-skiljanlegt og eðlilegt. Þeir áttu enga stétt tiginna manna í landinu, er væri á verði um réttindi þeirra. Og þeir áttu engan fulltrúa hjá konungi, vissu því ekki og gátu ekki vitað, hvað var að gerast. Enda var því mörgu haldið leyndu. Þeir áttu við mestu ánauð að búa. Og um aldamótin 1700 eru harðindi svo mikil, hungur og manndauði, að til landauðnar horfði. Þess var sannarlega ekki að vænta, að bændur hér á landi gætu verið árvakrir um stjórnarfyrirkomulag sitt. Þeir báru það, sem á þá var lagt. En þeir afsöluðu sér aldrei neinu.

*Traustur réttar-
grundvöllur* Af því, sem hér að framan er sagt, vonum vér, að

þeim, sem ókunnugir eru málinu, verði það að nokkuru ljóst, að Íslendingar gátu reist málstað sinn á traustum réttargrundvelli, þegar stjórn-máladeila þeirra við Dani hófst, um miðja síð-ustu öld. En fljótt höfum vér orðið yfir sögu að fara, rúmsins vegna, og mörgu slept, sem skýrir málið ítarlegar og sannar sjálfstæðirétt Íslands. Þeir, sem frekari vitneskju vilja fá um málið, geta fengið hana í ritgjörðum Jóns Sigurðssonar í Nýjum félagsritum, einkum samt og í beztri heild í hinni ágætu ritgjörð hans »Um landsréttindi Íslands« (N. fél. 1856), sem hann frumritaði á dönsku gegn J. E. Larsen. Þar eru röksemdirnar af svo mikilli nákvæmni samdar og svo veigamiklar, að enginn hefir enn reynt að hnekkja þeim.

III.

Ráðgjafar- Eftir 1830 fer að koma rót á
þing Dana! stjórnarmál Íslands. Danir fengu
 ráðgjafarþing 1834, Eydanir og
 Jótar sitt þing hvorir. Á þing Eydana var Ís-

lendingum ætlað að senda 2 menn. Íslendingar tóku þessari ráðstöfun illa og konungur kaus sjálfur fulltrúa fyrir Íslands hönd.

Alþingi Íslendingar undu þessari tilhögun hið
stofnað versta, og um alt land var ritað undir bænarskrár þess efnis, að Ísland fengi þing sér. Mótspyrnan gegn því að eiga þing með Dönum kom fram með ýmsum öðrum hætti. Árangurinn af þeirri mótspyrnu varð sá, að alþingi var stofnað. Það kom fyrsta sinn saman 1845. Því voru ætluð sömu réttindi sem þingum Dana.

Gengið á réttindi alþingis Ekki var þess samt langt að biðja, að gengið væri á þau réttindi af stjórn Dana. Með auglýsing konungs 4. apr. 1848 voru kvödd saman þing Eydana, Jóta og Slésvíkurmanna til þess að ræða kosningarlög, er kjósa átti eftir á rikisfund fyrir lönd Danakonungs, að Holtsetalandi og Lauenborg undanskildum. Þessi fundur átti að semja grundvallarlög handa Danmörk. Eftir frumvarpi stjórnarinnar áttu þjóðkjörnir menn á fundinum að vera 145, en 48 konungkjörnir, fyrir Danmörk og Slésvík. Ísland átti ekki að senda neinn þjóðkjörinn mann á þennan fund. En í tölu hinna konungkjörnu áttu 5 að vera af Íslands hálfu. Ekki verður séð,

hverja stöðu stjórnin hefir ætlað Íslandi í hinu nýja Danmerkurriki. Sennilega hefir hún ekki vitað það sjálf. En rangsleitnin við Íslendinga leynir sér ekki. Stjórnin leggur kosningalaga-frumvarp fyrir þing Dana. En alþingi Íslendinga er látið fornsputt. Og frá Íslandi á enginn þjóðkjörinn maður að koma, en 145 Danir og Slésvíkurmenn. Þetta fyrirkomulag samþykta Danir á þingum sínum.

*Stjórnsmála-
hreyfingar* Nú þótti Íslendingum enn óvænlega horfa. Um alt land var megn hreyfing í þátt átt, að varðveita réttindi landsins. Fundur var haldinn á Þingvelli til þess að ræða málið, og hann var sóttur úr öllum fjórðungum landsins. Bænar-skrár með undirskriftum, sem skiftu þúsundum, voru sendar konungi. Þar var farið fram á, að Ísland fái þing sér á jafnfrjálsum grundvelli og með sömu réttindum sem þing Dana, og að Íslendingar fái að kjósa, eftir frjálsegum kosningarlögum, til þjóðfundar í landinu sjálfu, til þess að ráðgast um þau atriði í hinni fyrirhuguðu stjórnarskipun Danmerkurrikis, sem beinlínis og eingöngu komi Íslandi við, og sérstaklega um fyrirkomulag alþingis, áður en þau atriði verði staðfest af konungi.

Góður árangur Rosenörn, stiftamtmaður á Íslandi, mælti skörulega með þessum bænarskrám. Og árangurinn varð mikill.

Konungur ritar stiftamtmanni bréf (23. sept. 1848), og tók það þar meðal annars fram, að Íslendingar skyldu eiga sitt atkvæði á þingi í landinu sjálfu, um það, hver staða þess skuli vera í ríkinu, áður en það mál verði leitt til lykta, og lofaði að leggja fyrir næsta alþingi þær ráðstafanir, sem gera þyrfti til undirbúnings málinu. Að hinu leytnu höfðu Íslendingar eftir atvikum mikinn viðbúnað, og hugir manna voru fullir af nýjum vonum og nýju fjöri. Á alþingi 1849 var samþykkt frumvarp til kosningarlaga fyrir þetta þing (þjóðfundinn) sem konungur hafði lofað, og það náði, að mestu óbreytt, staðfesting konungs.

Þjóðfundurinn settur Þessi fundur átti að taka til starfa í Reykjavík 4. júlí 1851. En þá var ókomin skipun konungsfulltrúa. Sömuleiðis voru og ókomin öll frumvörp, er leggja átti fyrir fundinn. Trampe greifi, sem þá var stiftamtmaður, hafði frétt, að hann ætti að verða konungsfulltrúi. Honum kom saman um það við þingmenn, að hann skyldi setja þingið 5. júlí, svo að menn gætu að minsta kosti tekið til undirbúningsstarfa. Skipan konungsfulltrúa kom 10. júlí. En gleymst hafði í Kaup-

mannahöfn að láta frumvörpin verða skipaninni samferða. Þau komu 12. júlí. Greifanum voru þinglausnir í sjálfsvald settar, og hann lofði afdráttarlaust að taka til greina þessa töf, sem þingmenn áttu enga sök á, þegar að því ræki að ákveða þingslit.

*Verkefni þjóð-
fundarins*

Verkefni þingsins var að semja sér þingsköp og ihuga þrenn stjórnarfrumvörp: um verzlun landsins, um stöðu Íslands í ríkinu og um kosningar til alþingis. Svo mikill hraði var á málunum hafður, að þingið kaus hlutfallsnefndir eftir þingsköpunum, áður en unt var að samþykkja þau að fullu. Verzlunarmálið tókst að útkljá; frumvarp stjórnarinnar var samþykkt með mjög miklum breytingum. Hin málin tókst ekki að útkljá, vegna þeirra atburða, sem síðar skal verða skýrt frá.

*Stöðulaga-
frumvarp
stjórnarinnar*

Af frumvarpinu um stöðu Íslands í ríkinu er það fyrst að segja, að þar var umsvifalaust gerð tilraun til þess að rjúfa loforð konungs frá 23. sept. 1848. Á Ísland er litið sem danskt hérað og talið »sjálfsagt, að öll þau mál, er snerta að eins Ísland sem hluta af ríkisheildinni, verða að heyra undir hina

æðstu ríkisstjórn«, konung og ríkisþing, ef löggjafarmál eru. »Vald þetta hlyti ríkisþingið að hafa, hvort sem Íslendingar ættu þar fulltrúa eða ekki«; en sanngjarnt, »að gefinn sé Íslendingum kostur á að senda þjóðkjörna menn á ríkisþingið, eins og er um önnur umdæmi ríkisins«. Fyrir því eru 50 greinar frumvarpsins um kosningar til landsþings og fólksþings. Grundvallarlög Danmerkur áttu að vera gild á Íslandi; reyndar er þess getið í ástæðunum, að einstöku greinar séu í grundvallarlögunum um það, er ekki sé til á Íslandi, og margar aðrar, sem ekki sé nokkur kostur að koma þar við, eftir eðli landsins sjálfs; en óþarfi sé að fella þær greinar úr, sem ekki komi Íslandi við, og auðsætt, að þær, sem ekki sé unt að beita hér, verði »að skilja á þann veg, að eigi má heimta, að þeim sé fylgt beinlínis eftir orðunum«. Í sérmálum Íslands átti löggjafarvald konungs ekki að vera bundið við samverknað ríkisþings, heldur átti að beita því með þeirri tilhlutun af alþingis hálfu, sem því nú (1851) er veitt, eða eftirleiðis kann að verða veitt. Ráðgjafar áttu ekki að bera neina ábyrgð fyrir alþingi. Sér málin voru svo takmörkuð, að dönsku löggjafarvaldi var ætlað að skifta sér af öllum flokkum þeirra. Til dæmis má geta þess, að jafnvel latínuskóli landsins var undanskilinn yfirráðum Íslendinga. Í ríkissjóð áttu að renna

allir skattar aðrir en beinir skattar, sömuleiðis nafnbótaskattar og tekjur af konungsjörðum. En rikissjóður tók að sér að greiða laun æðstu embættismanna, kostnað við lærðaskólann, kostnað islenzkra fulltrúa á rikisþingi og útgjöld til póstferða milli Danmerkur og Íslands. Að gefa landsmönnum vald á beinum sköttum sjálfra þeirra þótti svo mikilvægt í ástæðum frumvarpsins, að það yrði ekki réttlætt með öðru en því, hve torvelt rikisþinginu væri að ætlast á um áhrif þau, er nýjar álögur gætu haft á landið. Konungur hét því að leggja ekki ný útgjöld á landssjóðinn, né hækka þau, er þá voru ákveðin, né leggja á nýja eða hærri skatta til landssjóðs, nema með samþykki alþingis. En tekið er það fram í ástæðum þessarar greinar, að ekki megi veita fulltrúalöngingum nokkurrar landsdeildar jafn-viðtækan rétt til að ákveða skatta, eins og rikisþingið hefir, enda væri það ekki í samræmi við það fyrirkömumlag, að ráðgjafar beri ábyrgð fyrir rikisþingi einu. En með þessari grein sé alþingi veitt alt það, er veita megi, ef sambandi landsins við ríkið eigi ekki að raska með öllu. Með lagabóði fyrir Ísland sérstaklega átti að ákveða, hvert vald alþingi yrði veitt í æðri stjórn innanlandsmála, »líkt því, sem kann að verða ákveðið um æðri sveitastjórnir í Danmörku«. Nokkur von er gefin um það, að

alþingi fái að athuga reikninga og úrskurði þá, og að því verði leyft að einhverju öðru leyti að taka þátt í innanlandsstjórninni. Loks er því heitið, að þegar frumvörp til breytinga á lögum þeim, sem gilda fyrir Ísland, verði lögð fyrir ríkisþingið, þá skuli áður verða leitað um það álits alþingis, »að svo miklu leyti, sem verða má«. En afdráttarlaust er það tekið fram í ástæðunum, að það loforð geti ekki verið takmarkalaust.

Þetta er nokkurt sýnishorn af frumvarpi stjórnarinnar. Þetta var Íslendingum boðið, frjálsri sambandsþjóð, sem að landsrétti var alveg jafnstæð Dönum. Íslendingum var ætlað að afneita umsvifalaust réttindum og sögu ættjarðar sinnar og gerast undirlægjur Dana.

Þingmenn Íslendingar höfðu þeim kosti,
andmæla þingmenn létu þegar uppi, ófeimnir, en með mikilli stillingu, við byrjunarumræðu málsins, hvern veg þeir litu á þetta tilboð. Trampe greifi reyndi þegar frá byrjun að fæla menn frá því og banna mönnum að halda fram réttindum þjóðarinnar. Hann lýsti yfir því, að fundurinn ætti ekki sama vald eins og ríkisfundurinn í Danmörk, hefði að eins ráðgjafarvald; og hann bannaði mönnum að ræða það, hvort Ísland væri hluti »ríkisins« eða ekki, né heldur máttu þeir um það tala, hvort

grundvallarlögin giltu hér á landi. Þessu hvoru-
tveggju hélt hann fram að væri þegar ráðið til
lykta, og þingmenn máttu ekki fara út af þeim
grundvelli, er frumvarpið var reist á. En
þeir sintu þessu ekki.

Nefndin Í nefndinni, sem sett var í málið,
voru 5 veraldlegir embættismenn
(Jón Guðmundsson sýslumaður, síðar ritstj. Þjóð-
ólfs, Kristján Kristjánsson land- og bæjarfógeti,
síðast amtmaður, Jósef Skaftason héraðslæknir,
Eggert Briem sýslumaður, Þórður Sveinbjörns-
son háyfirdómari, konungkj.), 2 prófastar (Hannes
Stephensen og Halldór Jónsson, konungkj.), 1
hreppstjóri (Stephán Jónsson) og 1 embættislaus
maður (Jón Sigurðsson). Þessi nefnd varð sam-
mála, að einum manni undanteknum (Þ. Sv.).
Hann hélt því fram, að þinginu sé heimilt að
ráða stjórninni frá að lögleiða frumvarpið, ef
því þyki næg ástæða til þess, og eins að laga
það í ýmsum greinum; en það hafi hvorki köll-
un né vald til að búa til nýtt frumvarp á alt
öðrum grundvelli. Jafnframt lætur hann þess
getið, að hann geti ekki samþýðst »þá aðferð,
sem stjórnin hefir valið, til að innleiða hér í
landi grundvallarlög Danmerkur, sem að öllu
er ólík þeirri aðferð, er hingað til um langan
aldur hefir verið viðhöfð um hina dönsku lög-
gjöf, sem hér hefir átt að lögleiðast«. Eins

mótmælir hann og þeim ummælum í frumvarpi stjórnarinnar, þar sem alþingi er jafnað við sveitastjórnir í Danmörku; segir að þau eigi engan stað.

Tillögur Meiri hluti nefndarinnar kom með
meirihlutans tillögur um aðalatriðin í »stöðu landsins í konungsveldinu« og stjórnarfyrirkomulagi þess. Þessi eru sambandsatriðin:

»1. Ísland hefir konung og konungserfðir saman við Danmörku. . Hver önnur málefni skuli vera sameiginleg með Íslandi og Danmörku eða öðrum hlutum einveldisins, er komið undir samkomulagi.

2. Konungur tekur nafn Íslands í titil sinn.

3. Ákvarðanir þær, sem standa í grundvallarlögum Danmerkuríkis frá 5. júní 1849, 4.—7. og 9.—17. gr., um konungserfðir, ríkisstjórn o. fl., ná einnig til Íslands. Verði þessum ákvörðunum breytt, þá á Ísland þar í atkvæðisrétt, og sömuleiðis ef það kemur fyrir, að velja skal konung og ákveða erfðirnar eftirleiðis (grundvallarl. I. 15. gr. í niðurlagi).

4. Ísland skal eiga erindisreka af sinni hálfu hjá konunginum. Erindisreki þessi skal vera íslenzkur maður, kosinn af konungi; hann skal eiga setu og atkvæði í ríkisráðinu, eins og

aðrir ráðgjafar konungs, í þeim málum, sem kunna að verða sameiginleg og Ísland varða.

5. Í löggjöf um hin sameiginlegu mál tekur Ísland jafnan þátt að tiltölu við aðra hluti konungsveldisins eftir því fyrirkomulagi, sem þar á verður.

6. Kostnað til hinna sameiginlegu mála greiðir Ísland eftir fólksfjölda og efnahag í samanburði við hvorttveggja í hinum hlutum veldisins. Upphæð þess, er Íslandi ber þannig að greiða, verður fastákveðin í eitt skifti eftir uppástungu konungs og samþykki alþingis.

Alþingi ákveður, hversu greiða skuli tillag þetta, en ekki má þingið lækka það úr því, sem það verður ákveðið, eða neita því.

Eins og menn sjá, er hér haldið fast við forn réttindi landsins. Sjálfstæðina í sérmálunum er farið fram á að tryggja, og eins út á við, þó að eðlilegu sambandi sé haldið við Danmörku. Ísland á með öðrum orðum að vera frjálst sambandsland, eins og það hafði jafnan verið að lögum. Alla yfirdrotnun Dana á að girða fyrir. »Þegnar þegnanna« vilja menn ekki vera. En óskoruð hollusta kemur fram við konung. Engin merki sjást annars en að menn vilji vera í samvinnu við Dani og félagskap um þau mál, sem eðlilegt er, að sameiginleg séu. Og byrðarauki vilja menn ekki vera Dönum, heldur greiða kostnað sameigin-

legra mála eftir fólksfjölda og efnahag. Allar kröfurnar eru hóflegar og sanngjarnlegar, svo sem sæmir þeim mönnum, er vita, hvern rétt þeir eiga, hvers þeir þarfnast og hvað þeir vilja.

Þjóðfundin- Nefndarálitið kom aldrei til
um slitið umræðu. Nefndin hafði verið
kosin 21. júlí. Hún skilaði
áliti sínu 7. ágúst.

Forseti kvaddi til fundar 9. ágúst. Að gjörðabók samþyktri stóð konungsfulltrúi upp og las mönnum ræðu, er samin hafði verið fyrir hann, því að hann var lítt fær í islenzku. Efnið var þetta: Fundurinn hefði nú staðið 5 vikur, og nú væri sá dagur kominn, er hann hefði ætlað að slíta fundinum. Það væri »harla leiðinlegt«, að fundurinn hefði ekki lokið ætlunarverki sínu. En fundinum væri einum um að kenna. Hann hefði varið óhæfilega löngum tíma til þess að búa til þau þingsköp, er tafið hefði fyrir framkvæmdum þingsins. Ekki hafi fundurinn heldur notað krafta sína, heldur falið nær því sömu mönnunum að fjalla um öll mál-in, og tafið fyrir þeim með þeim hætti. Um kosningamálið sé ekkert nefndarálit komið. Og álit meiri hlutans í stjórnarskipunarmálinu sé svo úr garði gert, að fundurinn hafi enga heimild til þess að taka það til umræðu, nema því

sé vísað aftur til nefndarinnar til nýrrar og löglegri meðferðar. Fyrir því sé ekki til neins að lengja þingið um nokkura daga, og hann ætli nú þegar að slíta því, til þess að valda ekki landinu meiri óþarfa-útgjöldum, en það hafi þegar orðið fyrir.

Þingmenn Jón Sigurðsson, framsögumaður
mótmæla nefndarinnarinnar, bað sér hljóðs til þess að verja aðgerðir hennar og þingsins. Því var neitað. Og konungsfulltrúi sagði þjóðfundinum slitið í nafni konungs. Jón Sigurðsson mótmælti þessari aðferð í nafni konungs og þjóðarinnar, og áskildi þinginu rétt til þess að kæra fyrir konungi þá lögleysu, sem höfð hefði verið í frammi. Og þingmenn stóðu upp og sögðu flestir einum rómi: »Vér mótmælum allir!«

Staðlausar Svo lauk þessum fundi, sem menn
viðbárur höfðu tekið með svo miklum fögnuði og svo miklum vonum. Tilraun konungsfulltrúa til þess að skella skuldinni á fundinn fyrir ofbeldisverk það, er hann framdi, jók mjög á gremjuna út af því, hvernig skýlaus réttur landsins var troðinn undir fótum. Ríkisfundur Dana hafði staðið meira en 7½ mánuð. En þjóðfundur Íslendinga, sem hafði alveg sama verk af höndum að inna fyrir

Ísland eins og ríkisfundurinn fyrir Danmörk, hafði staðið 4 vikur, frá því er hann fékk stjórnarfrumvörpin. Tveim virkum dögum eftir að stjórnarfrumvörpin komu voru þingsköpin samþykkt að fullu, og þau var farið að nota, áður en tími hafði unnist til að samþykkja þau, eins og áður er sagt. Þau voru alveg sniðin eftir þingsköpum danska ríkisfundarins að flestu, þar á meðal í þeim atriðum, sem tefja meðferð málanna, svo að trygging sé meiri þess, að vel verði frá þeim gengið. Stjórnarskipunarmálinu og kosningamálinu var skotið til sömu nefndar, af því að þau voru svo nátengd. Og til hvers hafði konungur kvatt til fundarins, ef Íslendingum átti ekki að minsta kosti að vera heimilt að gera þar grein fyrir sínum málstað? Engin af viðbárum konungsfulltrúa var að neinu hafandi. Þingslitin voru ekkert annað en óhæfa og ofbeldi.

*Verst stjórnar-
verk aldarinnar* Atferlið við þjóðfundinn hefir
þótt verst stjórnarverk unnið
hér á landi á síðustu öld,
og mörg ill þó. Og ekki bætti það úr skák,
að flokkur hermanna var sendur hingað, til
þess að ógna fundinum og landslýð. Það hafði
Íslendingum verið boðið einu sinni áður — í
Kópavogi. En ekki oftar.

Ávörp til konungs og þjóðar

Þjóðfundarmenn létu ekki sitt eftir liggja að fylgja fram álit fundarins. Allir þjóðkjörnir fundarmenn nema tveir (Páll Melsteð, sonur forseta, og síra Þórarinn Kristjánsson) og einn konungkjörinn þingmaður (Halldór Jónsson prófastur, síðast á Hofi) rituðu undir ávarp til konungs, mótmæltu þar atferlinu við fundinn og fóru fram á, að stjórn landsins verði falin mönnum, sem þjóðin geti haft traust á, að frumvarp til stjórnarlaga yrði samið í samræmi við tillögur meiri hluta nefndarinnar, og að það frumvarp yrði lagt fyrir þing á Íslandi, sem kosið hafi verið til með sama hætti eins og til þjóðfundarins. Þeir sendu og ávarp til þjóðarinnar. Og þjóðin svaraði því bæði með ávörpum til fulltrúanna og bænarskrám til konungs. Undiskriftirnar skiftu þúsundum.

Öllu synjað

En alt kom fyrir ekki. Alls var synjað, sem um var beðið.

Rangsleitnin alvörumál

Og jafnframt sýndi stjórnin það með ýmsum hætti, að henni var rangsleitnin við Íslendinga alvörumál. Hún átti vald á einu prentsmiðju landsins, og hálf t ár bannaði hún prentun »Þjóðólfs«, af því að blaðið studdi þjóðfundarstefnuna. Hún bannaði þingkosning þeirra embættis-

manna, sem ritað höfðu undir ávarpið til konungs. Og suma þeirra svifti hún embætti (Kristján Kristjánsson, sem þá var land- og bæjarfógeti, en síðar amtmaður, og Jón Guðmundsson, sem var settur sýslumaður í Skaftafellssýslu; þá gerðist hann blaðamaður, ritstj. Þjóðólfs um 20 ár).

Sextán ára þóf Enginn bilbugur vanst á stjórninni enn. En tvivegis var því lofað, að engar breytingar skuli verða gerðar á stöðu Íslands í ríkinu, án þess leitað sé áður um þær álits alþingis. Alþingi sendi hverja bænarskrána á fætur annari (1853, 1857, 1859, 1861, 1863). En aldrei kom annað en af-svar. Viðbárurnar voru ýmsar: Að ekki væri unt að ákveða stöðu einstaks lands gagnvart alríkinu, fyr en alrikisstjórnarskipun væri komin á (1855) — stjórnarmál og fjárhagsmál landsins væru svo nátengd, að þau mætti ekki kljúfa sundur (1861, 1863) — eða þá engar ástæður til færðar (1859). Á alþingi 1865 lagði stjórnin fram lagafrumvarp um fjárhagsskipti Íslands og Danmerkur, og lofaði að taka fyrir stjórnarmál landsins, þegar fjárhagsmálið yrði útkljáð. Alþingi vísaði því frumvarpi frá með gildum ástæðum, en beiddist þess, að hið bráðasta yrði kvatt til þjóðfundar af nýju, og að fyrir hann yrði lagt frumvarp um stjórnarbótarmálið ásamt

fjárhagsmálinu. En stjórnin var ófáanleg til þess.

*Stjórnлага-frv.
stjórnarinnar
1867*

Þar á móti lagði stjórnin fyrir alþingi 1867 frumvarp til stjórnskipunarlags handa Íslandi.

Og því verður ekki neitað, að mikið hafði á unnist. Nú átti alþingi að verða alt annan veg háttað en sveitarstjórnunum í Danmörku.

Eftir þessu frumvarpi átti Ísland að verða »óaðskiljanlegur hluti Danmerkur ríkis«. En ekki áttu aðrar greinar grundvallarlaganna að gilda hér en ákvæði þeirra um ríkiserfðir, rétt konungs til að hafa stjórn með höndum í öðrum löndum, trúarbrögð konungs, myndugleika hans, viðtöku við stjórninni, ríkisstjórn í forföllum konungs og um það, er konungdómurinn er laus. Ýms mál eru upp talin, er sameiginleg skuli vera með Íslandi og Danmörku, auk þeirra, er áður eru nefnd. En í öllum öðrum Íslandsmálum átti landið að hafa »löggjöf sína og stjórn út af fyrir sig«. Konungur átti að ákveða, »hverjum ráðgjafa sinna hann fengi í hendur þau mál, er eingöngu kæmu við Íslandi«. En um ábyrgð hans átti að skipa fyrir með sérstökum lögum. Á Íslandi átti að setja »eitt æðsta stjórnarvald«, einn mann eða fleiri, er hefði á hendi í nafni konungs stjórn allra

islenskra sérmála. En það stjórnarvald átti að vera ábyrgðarlaust og að öllu undirlægja ráðherrans.

Pingmenn Þinginu þótti í fyrstu isjárvert að
hika sig taka þetta frumvarp til umræðu.
 Það var ekki annað en ráðgjafarþing. Og það hafði jafnan haldið því fram, að stjórnarmál landsins ætti að leggja fyrir þjóðfund, sem kosið væri til eftir frjálslegum kosningarlögum, þing, sem hefði samþyktaratkvæði um málið, eins og ríkisfundurinn danski. En konungsfulltrúi lýsti yfir því skýlaust, að alþingi væri ætlað samþyktaratkvæði, og að konungur mundi ekki valdbjóða nein ný stjórnarskipunarlög án samþykkis alþingis. Þá létu þingmenn þetta atriði ekki verða til fyrirstöðu.

Pingið Og fyrir þessa tilslökun stjórnar-
slakar til innar, og fyrir allan þann drátt, sem orðinn var á málinu, og knýjandi nauðsyn þess, að komast út úr verstu ógöngunum, og örvænting þess, að þessi örlitla þjóð mundi fá reist rönd við ójöfnuðinum, kom meiri samningafýsi fram hjá þinginu en nokkuru sinni fyr eða síðar. Vitanlega var hér um alt annan réttargrundvöll að tefla en þann, er þjóðin átti og þing hennar hafði jafnan haldið fram. Og ekki var orðið við þeirri brýnu þörf og

sjálfsögðu kröfu, að yfirstjórn sérmálanna væri í landinu sjálfu. Frumvarpið bar þess engin merki, að Ísland væri frjálst sambandsland Danmerkur. En í því var fólgin viðurkenning sérstakra landsréttinda. Og yfirleitt gekk þingið að þeim grundvelli, sem frumvarpið var samið á, og breytti því tiltölulega lítið. Tvær voru þær breytingar, sem helzt var hugsanlegt, að Danastjórn léti sér liggja í nokkuru rúmi. Önnur var sú, að í stað þess, að Ísland yrði »óaðskiljanlegur hluti Danmerkur rikis« skyldi það vera »óaðskiljanlegur hluti Danaveldis með sérstökum landsréttindum«. Hin var sú, að þeir embættismenn, sem trúað yrði fyrir æðstu stjórn innanlands, skyldu hafa sérstaka ábyrgð og geta skrifað undir lög með ráðgjafa. Enginn vafi er á því, að það hefir verið mörgum þingmönnum þungbært að slaka svona mikið til. En þeir vissu það, að lítilmagninn verður oft mikil til friðar að vinna.

Nú hugðu menn fastlega, að takast mundu sættir og samkomulag. En alt fór það á annan veg. Nú hélt stjórnin inn á nýja braut. En áður en skýrt verður frá þeim atburðum, er nú gerðust, virðist oss réttast að minnast nokkurum orðum á annan lið deilunnar, fjárhagsmálið.

IV.

*Útgjöld lands-
manna eftir
Gamla-sáttmála*

Þegar Íslendingar gengu Noregskonungi á hönd, var svo um samið, að hinir efn- aðri bændur gyldu honum 10 álnir í skatt. Honum báru og nokkurar óvísar tekjur, svo sem vigsbætur og fleira. Í móti komu nokkur mikilsverð réttindi í Noregi, og eins það, að konungur átti að sjá um nauðsynlegar siglingar til landsins. Önnur útgjöld, sem á Íslendinga voru lögð, gengu til þeirra eigin þarfa. Menn vita, að á 14. öldinni voru árstekjur konungs af Íslandi 20—22 þúsund krónur, að kostnaði frá dregnum.

*Verzlunar-hlunn-
indi konungs*

Á þessari öld fór samt konungur að gera sér far um að ná ýmsum hlunnindum af verzluninni við Ísland, leggja toll á hvert skip (»sekkjagjald«) og tiund á suman varning, skylda menn til að flytja varning konungs í skipum sínum og áskilja sér fyrstum kaup á öllum varningi. Jafnframt fór að bóla á þeirri stefnu, sem síðar urðu svo mikil brögð að, að banna útlendum þjóðum viðskifti hér á landi, og binda íslenzka verzlun við einn stað. Alt var þetta ólöglegt, þó að landsmenn liðu það.

*Eignir auð-
manna
upptækar* Á 15. öld voru eignir ýmissa auðugustu manna landsins gerðar upptækar undir alls konar yfirskini, og fóru í sjóð Danmerkur og Noregs. Til dæmis að taka voru eignir eins manns (Guðmundar Arasonar á Reykhólum) seldar hirðstjóra fyrir 18,000 krónur, eftir er þær höfðu verið gerðar upptækar.

Þegar farið var að ræða um að greina sundur fjármál Íslands og Danmerkur, fóru Íslendingar ekki fram á neinar bætur fyrir þá ágengni, sem höfð hafði verið frammi við þá fram að siðaskiftum. Fyrir því er ekki þörf á að fjölyrða um það mál hér.

Féfletting Eftir siðaskiftin hefst féfletting landsins svo að um munar.

*Jarðeignir
andlegrar
stéttar* Þá tók konungur undir sig allar þær jarðeignir, er heyrðu andlegu stéttinni til, kirkjum, klaustrum og öðrum stofnunum, er þangað til höfðu staðið undir stjórn andlegu stéttarinnar að lögum. Konungur viðurkendi afdráttarlaust, að þetta væru eignir Íslands, og kæmu ekki við öðrum löndum hans, og lofaði í bréfum frá 1542 og 1551, að þeim skyldi varið í þarfir andlegrar stéttar, til alþýðuskóla og latínuskóla og annara nytsemda þjóðarinnar. Þessar

eignir voru smámsaman seldar, og andvirðið rann í rikissjóð, án þess að Íslendingar hefðu þeirra með nokkurum hætti nein not. Frá 1674 til 1. apríl 1866 nam andvirðið rúmum 350 þúsund krónum. Alt það fé, höfuðstóll og vextir, hafði horfið í botnlausu hit rikissjóðsins.

Kirkjugripir og peningar Enn fremur voru ýmsir gripir og peningar teknir frá dómkirkjunum í Skálholti og á Hólum, ýmsum klausturkirkjum og frá öðrum kirkjum. Þetta fé var að minsta kosti 100 þúsund króna virði, þótt sjaldgæfi gripanna væri ekki metið. Fráleitt hefir verið til þess ætlast, að litið yrði á þetta sem rán, enda gaf konungur kvittunarbréf fyrir gripunum og fénu 1541, 1542, 1551 og 1553. Þá verða menn að hugsa sér það, er tekið var, sem fjársjóð, er landinu heyri til og konungur ætli sér að hagnýta til landsparfa með öðrum hætti en áður.

Tilraun til verzlunareinokunar Á 16. öld er gerð tilraun til þess að leggja verzlunareinokun á landið. Konungur fekk þá Kaupmannahöfn verzlunina á leigu gegn 7500 kr. ársgjaldi. En það fyrirkomulag stóð ekki nema um fjögurra ára skeið, því að verzlunarstjórinn var veginn (Kristján skrifari, 1551). Þá var það ráð tekið, að

leggja skatt á hvert kaupfar. Gegn því gjaldi máttu þau verza hvert um sig á einni höfn, en ekki á fleirum, nema meira væri goldið.

Loforð svikin Tekjurnar uxu nú drjúgum. En útgjöldin að kalla mátti ekki. Latinuskólar voru ekki stofnaðir. Biskupsstólarnir voru látnir hafa fyrir því að sjá um þá. Og alþýðuskólum var engum komið upp.

Tekjur á síðari hluta 16. aldar Menn vita með nokkurn veginn vissu, hverjar tekjur voru af Íslandi á síðara helmingi 16. aldar. Umfram útgjöld voru þær þá árlega 133 þúsund krónur. Það er að minsta kosti 100 þúsund krónum meira en Ísland hefði þá átt að gjalda að réttu lagi. Samt er þar ótalið féð, sem tekið hafði verið frá dómkirkjunum, 100 þúsund króna virði, og ýms verzlunarhlunnindi, sem konungur hafði og vitanlega námu miklu; en ókunnugt hve miklu.

Einokunin Ekki var samt látið þar við lenda. Enn þótti Dönum ekki Ísland mjólka nógu mikið. Með upphafi 17. aldar hófst hin danska einokun á Íslandi. Fyrst voru árið 1600 Vestmanneyjar og nokkurar aðrar hafnir fengnar til leigu nokkurum Kaupmannahafnar-mönnum. En 1602 var öll verzlun landsins

fengin í hendur þrem bæjum, Kaupmannahöfn, Málmhaugum og Helsingjaeyri, fyrir 4800 kr. árgjald. Síðar var það gjald fært upp í 12,480 kr. Þetta var gert í því skyni að auðga Danmörk, og einkum Kaupmannahöfn. Íslendingum var bolað frá sinni eigin verzlun, verzlunargróðinn var fenginn í hendur Dönum, afgjald verzlunarinnar lagt í rikissjóð og verð á útlendri voru sett upp með föstum lögum. Verð á útlendri voru varð þrefalt og fjórfalt hærra en áður; en vörur landsmanna lækkuðu í verði. Hús, sem útlendir kaupmenn voru löglega að komnir, voru rifin niður með valdi, án dóms og laga. Íslendingar kvörtuðu sárt í bænarskrám. Því var enginn gaumur gefinn. Ekki var því heldur sint minstu vitund, að atvinnuvegum landsins hnignaði stórum, að almenn örbirgð lagðist á þjóðina, og að fólkinu fækkaði stöðugt. Svo hefir mönnum talist til, sem á árunum 1602—1604 hafi fallið á Íslandi níu þúsundir manna af harðrétti. Alt af var hert á böndunum betur og betur. Aleigumissir og þrælkun í járnum á Brimarhólmi var við því lögð, ef landsmenn verzlðu við aðra en verzlunarfélagið frá Kaupmannahöfn á landi eða »fyrir utan landið á sjónum, í höfnum, fjörðum, eða á nokkorum öðrum stað«, og enn síður máttu þeir »selja nokkurn fisk af bátum sínum, þegar þeir eru úti að fiska«. Svo var fyrir mælt í kaup-

skránni frá 1684. Þá var og verð aðfluttrar vöru enn hækkað, svo að það varð alt að fimmfalt við það, sem hafði verið, áður en taxtarnir komu. Jafnframt var afgjaldið til ríkissjóðs hækkað. 1684 var það fært upp í 110,700 kr. Og 5 árum síðar var einokunin sett á uppboð, landið boðið upp til þrælkunar. Þá komst afgjaldið upp í 205,050 krónur.

Fjárhagsreikningur 1690 Fjárhagsreikningur Íslands árið 1690 er gott sýnishorn þess, hernig öllu var hagað á einveldisárunum. Þá voru tekjurnar af Íslandi eftir núverandi verðlagi 266,190 krónur umfram útgjöld. Þó er kirknaféð, sem áður er um getið, ótalið þar. Það hefði þá verið orðið með vöxtum og vaxtavöxtum 26 miljónir króna. Né heldur eru talðar jarðeignir, sem Henrik Bjelke höfuðsmanni höfðu verið afhentar 15—16 árum áður fyrir 55,210 krónur.

Tekjur af Íslandi fara enn vaxandi Síðar urðu samt tekjur af Íslandi enn meiri. Tekjur af jörðum og óvissar tekjur höfðu árið 1690 verið samtals 77,020 kr. Eftir núverandi verðlagi, en komust 1695 upp í 91,500 kr. Og afgjald verzlunarinnar,

sem hafði verið 205,050 kr. 1690—1705, komst 1706—1720 upp í 302,850 kr., hvorttveggja eftir núverandi verðlagi. Hlutfallið fann Jón Sigurðsson með þeim hætti, að hann sneri verzlunarafgjaldinu upp í landaura, og reiknaði síðan hvert hundrað í landaurum á 60 kr. (30 dali). Eftir hans reikningi er farið í þessari ritgjörð. Og eftir þeim reikningi hefir afgjald það, sem ríkissjóður fekk af verzlun Íslands á einokunartímabilinu, 1602—1786, numið samtals kr. 16,963,310 kr. eftir núverandi verðlagi, eða nálægt 91,700 kr. að meðaltali um árið. En sé talið blátt áfram dal fyrir dal það verzlunarafgjald, sem borgað var í ríkissjóð á þessu tímabili, þá nemur það 4,286,344 krónum.

Konungs- Þegar fram á 18. öldina kom, fór
einokun hag landsmanna svo hnignandi
 vegna þessarar meðferðar, að þar
kom að lokum, að verzlunin varð ekki leigð,
og konungur varð að taka hana sjálfur, til þess
að sleppa ekki einokuninni (1759—1763 og 1774
—1786). Á þeim árum verður allur ávinningur
verzlunarinnar eins og tillag til ríkissjóðsins.
Sá ávinningur var ávalt talinn mikill, eitt árið
jafnvel meira en hálf miljón eftir núverandi
peningaverði. En Jón Sigurðsson hefir ekki
talið hann nema 84,000 kr. um árið.

*Hvað land-
ið fekk í
aðra hönd* Fyrir þann óhemju-ágóða, sem ríkissjóður hafði af Íslandi, fekk landið ekkert í aðra hönd þangað til eftir 1750. Þá voru gerðar tilraunir af hálfu stjórnarinnar til þess að koma upp fiskiveiðum, ullarverksmiðjum og handiðnaði í landinu. Til þess gengu um 100,000 dala í kúrantí alls. Og á sömu árunum gaf verzlunin af sér 15—20,000 rd. kúrant árlega, svo að hér var ekki um meira að tefla en hreinan ágóða af verzlun Íslands um svo sem 5 ára tíma.

*Bágindi og
mannfækkun* Á 9. tug 18. aldarinnar urðu bágindi landsmanna svo mikil, að jafnvel stjórnin sá, að eitt-hvað varð til bragðs að taka. Árið 1783 féllu um 11 þús. kýr, 27 þús. hross og 186 þús. sauð-fjár. Árið 1784—85 fækkaði fólkinu á landinu um meira en 9 þús., mest af hungri. Þá var safnað gjöfum í Danmörk, Noregi og hertoga-dæmunum, til þess að bæta úr neyðinni. En stjórnin lagði mestalt það fé undir sig. Slik aðferð mundi ekki þykja fögur afspurnar nú, og síðar verður nokkuð á það mál minst. Í stað þess að nota féð, sem gefist hafði, eins og gefendur höfðu til ætlast, fór stjórnin að hugsa um að flytja fólkið burt af landinu. Við athug-anir, sem út af þessu máli risu, fengu menn

vitneskju um, að fólkinu hafði fækkað jafnt og þétt frá 1702. En eldra fólkstal höfðu menn ekki. Frá 1702 til 1769 hafði landsmönnum fækkað um 4243, en frá 1735 til 1783 um nálægt 5000. Fækkunin nam alls 10% að tiltölu, svo að horfurnar voru þær, að landið legðist í auðn á næstu hundrað árunum. Nefnd var sett til þess að rannsaka hagi Íslands, og hverra ráða ætti að leita. Einn nefndarmanna, prófessor Eggers frá Holtsetalandi, kvað meðal annars svo að orði, að hverjum manni væri auðsætt: að hungursneyðin á landinu, sem frá náttúrunnar hendi væri svo auðugt af alls konar matvælum, væri engu öðru að kenna en þeirri meðferð, sem það hefði sætt af stjórnarinnar hálfu, og benti jafnframt á það, að saga danskrar verzlunar á Íslandi væri hnignunarsaga landsins. Og nú varð það að ráði, að létta af verzlunareinokuninni (kgl. úrsk. 18. ág. 1786 og tsk. 13. júní 1787).

Þjóðar- Ekki var samt lengra farið út í þá
einokun sálma en að hafa skifti á konungseinokun og þjóðareinokun. Verzlun við Íslendinga varð ekki öðrum frjáls en þegnum Danakonungs. Jafnvel þegar beint var verið að ráða fram úr bágindum Íslands og ráðstafa þess eigin verzlun, var hagur þess látinn sitja á hakanum fyrir hag annarra. Við

Þetta er kannast berum orðum. Í konungsúrskurðinum stendur, að þó að »Ísland *sjálft* kunni að hafa hag af því með timanum, þá virðist hitt meira vert, að óttast má, að *riki konungs* kunni að missa verzlunina á Íslandi«. Og verzlunin var bundin föstum böndum, einkum við Kaupmannahöfn, því að eins og á stóð, gátu aðrir rikishlutar litið fært sér hlunnindin í nyt. Þverbannað var, eins og áður, að hafa nokkura verzlun eða samgöngur við útlendinga á Íslandi. Útlendum mönnum var bannað að leggja að landi eða leita sér bjargar, nema í lífsnauðsyn; og þeim var skipað að hafa sig á burt aftur sem fyrst. Skipað var, að gæta þessa enn betur en áður. Svo vel var haldið til Dana ágóðanum, svo vandlega var fyrir það girt, að of mikið af honum lenti hjá Íslendingum, að öllum mönnum á Íslandi var bannað að reka verzlun annan veg en í félagi við kaupmenn í Danmörku (eða Noregi og hertoga-dæmunum, sem ekki gátu fært sér neitt leyfið í nyt). Allri verzlun var haldið í sömu kúgunarstefnu sem áður.

*Hagur lands-
manna breyt-
ist til batnaðar*

Samt urðu breytingar miklar, sem gáfu bending um, að einokunin hafði verið Íslandi nokkuð dýr. Eftir 2 ár var íslenszk vara komin í fersfalt hærra verð en áður.

Fiskur komst í það verð, sem hann hafði aldrei verið í allan einokunartímann. Kvikfénu fjölgaði og fólkinu líka. Á árunum 1788—1800 fjölgaði landsmönnum um 8540. Allröggsamlegar tilraunir voru gerðar fyrir aldamótin 1800 til þess að fá algert verzlunarfrelsi. En þeim málaleitunum var þverneitað. Þó að verzlunarfsgjald væri tekjugrein, sem horfin var úr ríkisreikningnum, þá hefir ágóði Dana verið engu minni fyrir það. Aðalmunurinn sá, að nú var hans að engu getið.

Eignir biskupsstólanna

Þá eru eignir biskupsstólanna í Skálholti og á Hólum. Stjórnin lagði þær undir sig og lét selja þær, þegar stólarnir voru lagðir niður. Gegn því tók hún að sér að sjá um laun biskups og útgjöld latinuskóla. Andvirði eignanna, ásamt sjóðum, sem heyrðu stólunum til, námu rúmlega 279,506 kr. En tekjurnar af jarðeignunum námu, þegar þær voru seldar, 62,380 kr. Og ef eignirnar hefðu verið óseldar 1869, hefðu árstekjur af þeim og sjóðunum verið að minsta kosti 63,065 kr. Mikið vantaði á það um langan tíma, að stjórnin gyldi svo mikið til biskups og latinuskóla, sem vöxtunum nam af þessum eignum. Tekjuafgangurinn ásamt höfuðstólnum hvarf inn í ríkissjóð.

Tekjuhalli Eftir 1800 er fyrst farið að tala um, að tekjur Íslands hrökkvi ekki fyrir útgjöldum þess. Fyrst er talið að vanti svo sem 4000—6000 kr. árlega. Þessi tekjuhalli fór síðar vaxandi í reikningum fjárhagsstjórnarinnar, og um nokkurt áraskeið var talið um stöðugt tillag til Íslands úr ríkissjóði. Og það var ekki heldur nein furða með þeirri aðferð, sem beitt var. »Það er orðið með því«, segir Jón Sigurðsson, »að leggja landið undir hardasta verzlunarok í hálft þriðja hundrað ár, leggja á það þenna hinn þyngsta skatt, langt yfir megn fram, eyða þess beztu atvinnuvegum, og kæfa niður alla framför og velmegun. Það er orðið með því, að taka allar þær eignir, sem landið átti sjálft til sinna opinberu þarfa, stjórna þeim fyrst illa og að síðustu selja þær, án tillits til þess, hvort landið þyrfti þess með eða það væri því til ábata, taka síðan andvirðið og gjöra aldrei skil fyrir«¹⁾.

*Viðurkenn-
ingar Dana* Að hinu leytinu fór nú að bóla á því, að Danir sjálfir fóru að renna grun í, að eitthvað mundi vera varhugavert við þetta »tillag« til Íslands og alla reikninga stjórnarinnar við landið. Til

¹⁾ Ný félagsr. 1862, bls 59.

dæmis að taka segir rentukammerið í skýrslu sinni til konungs 1845:

»Það er, ef til vill, efasamt, hvort *nokkuru* sé í raun og veru skotið til Íslands, eða hversu mikið það kynni að vera. Reyndar er það satt, að til jarðabókarsjóðsins á Íslandi er skotið á hverju ári meira eða minna, og verður að skýra frá því árlega í ríkisreikningum og áætlunum, til þess að menn geti haft yfirlit yfir allan fjárhag ríkissjóðsins. En þetta verða eiginlega ekki kallað tillögur til Íslands, því að *hvorki* hefir jarðabókarsjóðurinn á Íslandi tekið við öllum þeim tekjum, sem af Íslands hálfu koma í ríkissjóðinn, þótt nú sé farið að gæta þess á síðustu árum að telja honum þær smámsaman; og þess hefir *ekki heldur* verið gætt, að úr þessum sjóði hafa verið goldin ýmisleg gjöld, sem ekki verða talin með útgjöldum Íslands«.

Sams konar íhuganir koma fram hjá fjármálastjórninni sjálfri í athugasemdum hennar við fjárlagafrumvarpið 1850. Þar eru útgjöldin til Íslands talin 17,883 rd. umfram tekjurnar. En þessari athugasgrein er við bætt:

»Eigi að síður mega menn fara varlega að draga af þessu ályktanir Íslandi í óhag, því að bæði er það, að meðan verzlunin á Íslandi er í því horfi, sem hún er nú, er ekki unt að semja skýlausan reikning við þetta land sem einstakan hluta ríkisins, með því að jafn-ókleift

er að reikna í tölum þann skaða, sem Ísland hefir af þeirri tilhögun á verzluninni, sem nú er höfð, og eins ábata þann, sem verzlunarstéttin í Danmörku og einkanlega í Kaupmannahöfn hefir af henni . . . Gjaldið til skólans á Íslandi ætti að réttu lagi að draga frá í útgjaldadálkinum, með því að það kemur í stað eigna skólans, sem hafa verið teknar inn í ríkissjóðinn«.

Sjóðir Auk þeirra þriggja aðalatriða, sem vér höfum nú gert nokkura grein fyrir og taka varð til greina, ef nokkur sanngirni átti að vera í fjárskiftum Íslands og Danmerkur, þjóðjarðanna, verzlunarsögunnar og eigna biskupsstólanna, höfðu staðið inni í ríkissjóði tveir álitlegir sjóðir, sem heyrðu Íslandi til.

Samskotasjóður Annar þeirra, Samskotasjóðurinn («kolleкта»), var svo til orðin, að konungur hafði hörmungaárin 1783—1784 stofnað til almennra samskota í löndum sínum til hjálpar nauðstöddum Íslendingum. Þessari málaleitun var svo vel tekið, að gjafirnar námu 83,070 kr. Af þessu fé var ekki fjórða hlutanum varið til þess að styrkja þá, sem fyrir tjóninu höfðu orðið. Afgangurinn, mestalt féð, var settur á vöxtu í konungssjóði, og átti að vera styrktarfé í viðlögum, þegar neyð bæri að höndum. Fyrstu árin var það afdrátt-

arlaust viðurkent, að þessi sjóður væri eingöngu ætlaður nauðstöddum mönnum á Íslandi, og að hann mætti ekki skerða til þess, að styrkja neinar sérstakar stofnanir né stjórnarráðstafanir. Samt fór stjórnin eftir nokkur ár að nota sjóðinn alveg eftir sínum geðþóttu, til fyrirtækja, sem ekkert áttu skylt við tilgang gefenda. Um aldamótin 1800 var sjóðurinn um 102,000 kr. En með konungsúrskurði 1844 var ákveðið, að hann skyldi ekki vera nema 56,330 kr. Og þá var hlaðið á hann drjúgum parti af kostnaðinum við að reisa skólahús í Reykjavík. Allir sjá, hve mikið það kemur við tilgangi gefenda. Og auk þess hafði stjórnin skuldbundið sig til þess að annast skólann, þegar hún lagði undir sig eignir biskupsstólanna, eins og áður er sagt.

*Mjölbóta-
sjóður* Til skólans fór og annar sjóður, gersamlega heimildarlaust. Hann var nefndur *Mjölbótasjóður*. Hann var upphaflega 8800 kr., sektarfé, sem hinu almenna verzlunarfélagi var dæmt að greiða fyrir að flytja skemt mjöl til Íslands. Sjóðurinn átti að bera vöxtu frá 14. maí 1773, og vextirnir voru ætlaðir til þess að styrkja atvinnuvegi á Íslandi, einkum landbúnað. 1842 er skipað með konungsúrskurði að bæta hann svo upp, að hann gefi af sér 600 kr. árlega, og því fé skuli

verja til þess að efla garðyrkju og jarðrækt. En 1844 er sjóðurinn tekinn aftur og lagður til skólans.

Óreiða og féfletting Fleira mætti til tína, þó að því sé slept hér. Öll fjármál Íslands voru í hinn mestu óreiðu í höndum Danastjórnar, svo að hún botnaði ekkert í þeim sjálf. Og landið var féflett og þursogið, hvar sem einhver speni var til að sjúga.

Nefnd í fjárhagsmálinu Loks varð meðvitund þess, að þetta ástand væri með öllu ótækt, svo rík, að nefnd var skipuð 1861, til þess að gera tillögur um, hvernig ætti að ráða fjárhagsmálinu til lykta. Í nefndinni voru þrír Danir, Tscherning, Nutzhorn, Bjerring, og tveir Íslendingar, Jón Sigurðsson og Oddgeir Stephensen. Ekki urðu þessir 5 menn betur sammála en svo, að tillögurnar urðu þrjár. Nefndarmenn urðu sammála um það eitt, að ekki væri unt að reikna sanngjarnar kröfur Íslendinga nákvæmlega í tölum, og að fjárhagsskilnaður landanna væri mjög æskilegur; en því að eins gæti honum orðið framgengt, að stjórnarmálið væri jafnframt tekið frá rótum og útkljáð. Þekking á sögu málsins kom engin fram, nema hjá Jóni Sigurðssyni, og reikninga hans treystu hinir nefndarmenn-

irnir sér ekki til að rengja. Aðalskoðanamunurinn var sá, að 4 nefndarmennirnir vildu hafa að grundvelli þá afstöðu, sem Ísland var komið í við Danmörku, þvert á móti lögum sínum og réttindum, en Jón Sigurðsson vildi reisa hið nýja fyrirkomulag alt, fjárhagsmálið jafnt og stjórnarmálið, á fornum réttindum lands og þjóðar. Einkennilega blind ósanngirni kom fram hjá tveim nefndarmönnum, Bjerring og Nutzhorn. Þeir taka það meðal annars fram, að með fullkomlega eins miklum rétti geti Danir heimtað bætur fyrir það, sem tekjur ríkissjóðsins rýrnuðu við það, að verzlunareinokuninni var af létt, eins og Íslendingar fyrir það tjón, er land þeirra hafi beðið af verzlunareinokuninni!

*Tilboð stjórn-
arinnar 1865*

Árið 1865, þrem árum eftir að nefndin hafði lokið störfum sínum, var alþingi boðið 84,000 kr. árgjald um 12 ár. Að þeim liðnum átti að ákveða fjárhæðina aftur með lögum. Danska ríkisþinginu var þá áskilið ályktarvald, og enginn gat ábyrgst, hvernig það tæki í málið eftir 12 ár. Alþingi hafnaði boðinu.

*Tilboð stjórn-
arinnar 1867*

Árið 1867 kom aftur tilboð í konunglegri auglýsing til alþingis, og það rifara en nokkuru sinni fyr eða síðar. Þá var boðið 75,000 kr.

árgjald um alla ókomna tíma og 25,000 kr. bráðabirgðatillag um 12 ár, er fært yrði niður um 1000 kr. á ári, þar til er það félli alveg burtu. Um þetta tilboð varð ekki heldur samkomulags auðið. En vænlega horfðist á um sættir í því máli, eins og stjórnarmálinu. Konungsfulltrúi lofaði af stjórnarinnar hendi að mæla með því, að árgjaldið yrði 120 þúsund krónur og galdið með óuppsegjanlegum skuldbréfum. Að því ætluðu Íslendingar að ganga.

V.

Íslensk mál á Bæði málin, stjórnarmálið og
þingi Dana fjárhagsmálið, snerust annan
veg en við var búist 1867.

Bæði málin komu til umræðu á ríkisþingi Dana. Fjárhagsmálið átti þar að sjálfsögðu heima. Ekki var unt með öðrum hætti að skuldbinda Danmörk til fjárframlaga. En Íslendingar höfðu ávalt haldið því fram, að um stjórnarmál sitt ættu þeir við konung einan og væru með öllu óháðir ríkisþinginu. Dómsmálaráðgjafi Dana

hafði jafnvel sjálfur viðurkent, 1863, að ríkisþingið ætti ekki rétt á að taka annað til umræðu en fjárhagsmálið. Samt mátti auðvitað mæla því bót, að ríkisþingið ræddi og gerði ályktanir um stöðu Íslands andspænis Danmörku, ef litið hefði verið á bæði löndin sem tvo málsaðila, er semdu með sér. En meiri hluti ríkisþingsins leit ekki þann veg á málið.

Stjórnin lagði fyrir ríkisþingið 1868 frumvarp til laga um fjárhagsmál Íslands. Þá var komin önnur stjórn að völdum en sú, er gert hafði Íslendingum tilboð 1867. Hin nýja stjórn reyndi í orði kveðnu að víkja ekki stórkostlega frá loforðum fyrirrennara sinna, þó að synd sé að segja, að hún hafi sótt það mál af kappi. En hvorki fólksþingið né landsþingið vildi sinna kröfum Íslendinga, né neitt nálægt því. Framsögumaður málsins í landsþinginu (Lehmann) huggaði ráðgjafann með því, að þó að það hefði verið »vissulega hneykslanlegt og mælst mjög illa fyrir«, ef hann hefði brugðið loforðum fyrirrennara sinna sjálfkrafa, þá hyrfi alt það hneyksli, þegar ríkisþingið skipaði honum að gera þetta. »Mér mundi þykja vænt um«, sagði framsögumaður, »ef eg væri í ráðgjafans sporum, að þessi snurða kom á, því að nú getur hann sagt: eg hefi gjört það, sem í mínu valdi stóð, til þess að koma því fram, sem fyrirrennari minn lofaði, eða lét lofa, en mér tókst það

ekki«. Og svo virðist, sem stjórnin hafi í raun og veru verið honum sammála. Málið var tvisvar til meðferðar í fólksþingi og tvisvar í landsþingi, og varð ekki útkljáð. Stjórnin reyndi framanaf að aftra því, að stjórnarmál Íslands væri flutt inn í frumvarpið. En því var ekki sint. Það var að lokum orðið að »frumvarpi til laga um *stjórnarmál* Íslands og fjárhagsmál«. Stjórnarmálið var orðið aðalatriðið. Hér er ekki rúm til þess að skýra nákvæmar frá sögu málsins á ríkisþinginu. En áhrifin af afskiftum ríkisþingsins komu ljóst fram á alþingi 1869.

Ófriðvænleg þingbyrjun Það þing hófst ekki sem friðsamlegast. Konungsfulltrúi reyndi í þingbyrjun að gera ógilda kosning þess þingmannsins, sem verið hafði sverð og skjöldur Íslands í baráttunni fyrir réttindum landsins, Jóns Sigurðssonar frá Kaupmannahöfn. Átyllan var svo fráleit, að enginn þingmaður, þjóðkjörinn né konungkjörinn, greiddi atkvæði með stjórninni. Einn konungkjörinn þingmaður greiddi ekki atkvæði (Bergur Thorberg amtmaður). Allir aðrir (að J. S. sjálfum undanteknum) staðfestu kosninguna með atkvæði sínu.

*Stjórnлага-
frumvörp
stjórnar-
innar*

Þá komu málin sjálf. Nú hafði stjórnin fyrsta skifti greint sundur málið um stöðu Íslands í ríkinu og stjórnarfyriðkomulagið innanlands, og lagði fyrir þingið frumvörp um þau bæði. Í ástæðum þessara frumvarpa er því haldið fram, að grundvallarlög Dana gildi á Íslandi, að minsta kosti í öllum sameiginlegum málum, og af því dregin sú ályktun, að ríkisþingið eigi fullkomið löggjafarvald í þessum málum. Alþingi var ekki veitt annað en ráðgjafaratkvæði um stöðu landsins gagnvart Danmörku, yfirlýsing konungsfulltrúa um það, að þingið skyldi eiga samþykktaratkvæði um málið, berum orðum tekin aftur, og lýst yfir því, að þó að konungur sé fús á að taka álit alþingis til greina, eins og það eigi skilið, þá muni hann samt fyrir engan mun skjóta því á frest um óákveðinn tíma, að koma skipun á stjórnarstöðu Íslands í ríkinu, heldur ákveða hana ásamt ríkisþingi, þegar alþingi hafi látið uppi sitt álit.

Stjórnarstöðu Íslands í ríkinu átti konungur að ráða og hið danska ríkisþing. Fulltrúaþingi Íslendinga var leyft að tala um málið; en því var jafnframt tilkynt, að ályktanir þess yrðu ekki teknar til greina, að öðru leyti en því, sem stjórn Dana og ríkisþingi þætti hagfelt. Stjórnarskipun Íslands innanlands var konungi

ætlað að ákveða — eða réttara sagt hinni dönsku ráðgjafastjórn — innan þeirra takmarka sem ríkisþingið hefði afmarkað. Til þessara úrslita var stofnað 1869. Og þau urðu úrslitin líka.

Í sama anda voru frumvörpin sjálf samín, Um þau skal ekki fjölyrða hér rúmsins vegna. Þau voru ný móðgun, ný yfirlýsing um litilsvirðing á réttindakröfum þjóðarinnar. Að eins skal á það bent, að valdi ríkisþingsins var einna berlegast otað í fjármálum. Það átti að geta lagt skatt á Íslendinga til almenkra mála ríkisins, þegar því þóknaðist. Árstíllag var boðið, talsvert minna en boðið var í konungl. auglýsing 1867, að vér nú ekki nefnum það sem konungsfulltrúi lofaði þá fyrir stjórnarinnar hönd — sama tillagið, sem ákveðið var með stöðulögunum 2. jan. 1871. En ríkisþingið átti að geta tekið það tillag aftur, þegar því þóknaðist. Og meðan það væri ekki tekið aftur, var ríkisþingi Dana ákveðin umsjón með fjárhagsstjórn Íslands. Enn fremur var þess látið getið í ástæðunum, að Ísland hefði ekki nokkurt *réttartilkall* til þessa tillags, og samt tekið fram í frumvarpinu, að öll *skuldaskifti* milli ríkissjóðsins og Íslands skuli þar með vera alveg á enda kljáð.

Undirtekt-ir alþingis Alþingi vísaði gersamlega frá frumvarpinu um stöðu Íslands í ríkinu. Það sýndi fram á í álits-skjali til konungs, að grundvöllur frumvarpsins væri með öllu rammskakkur.

Frjálst sam-bandsland. Það sýndi fram á með hinum ljósustu rökum, að Ísland hefði ávalt verið *frjálst sambandsland*

Danmerkur að réttindum til, og gerði meðal annars ítarlega grein fyrir því, að sá réttur hefði að engu leyti rýrnað við það, að grundvallarlög Dana öðluðust gildi í Danmörku.

Skulda-kröfur Jafnframt var gerð nákvæm grein fyrir skuldakröfum Íslands á hendur ríkissjóði. Þingið sýndi fram á, að það ætti rétt til endurgjalds úr hinum danska ríkissjóði fyrir það, er nú skal greina:

»1. Fyrir seldar konungs-
eignir til 1. apríl 1866
= 175,037 rd. 65 sk.,
sem svarar til árgjalds
4%	7001 rd. 48 sk.
2. Fyrir dómkirknaféð m.
m. frá siðaskiftunum
50,000 rd., sem svar-
ar til árgjalds 4% . .	2000 — 00 —
Flyt	9001 rd. 48 sk.

	Flutt	9001 kr. 48 rd.
3. Jafngildi stólagóss- anna, með hinum ýmsu sjóðum, sem svarar til árgjalds		31,532 — 60 —
4. Fyrir verzlunartollana, er runnið hafa inn í ríkissjóðinn frá 1602— 1786 = 2,143,172 rd., er svarar til árgjalds 4%		85,726 — 84 —
Og verður þá árgj. alls		126,261 — 00 —«

Í þessum reikningi er ekki annað talið en aðalfjárhæðirnar, sem enginn vafi leikur á um, að runnið hafi frá Íslandi inn í danskan ríkissjóð umfram það, sem Íslendingum bar að greiða eða þeir höfðu með nokkurum hætti fengið nokkurt endurgjald fyrir. Öllum vöxtum er slept. Og allri uppbót margvíslegra ódæmakúgunar og féflettingar er slept.

Framlög til alríkismála Og eftir að búið var að klippa svona utan af kröfunum, bauðst alþingi enn til að færa sig niður úr þessum kr. 252,522,00, sem það sannaði, að það ætti heimting á, niður í kr. 120,000.00 á ári, eins og það hafði árið 1867 orðið ásaðtt um við konungsfulltrúa, gegn því, að landið væri

þá laust við gjöld til alríkismála »fyrst um sinn, unz afli landsins eykst svo, að það verði aflögu-fært«.

Með öðrum orðum: Landið sama sem býðst til þess að leggja fram árlega til alríkismála kr. 132,522 — hundrað þrjátíu og tvær þúsund-ir fimm hundruð tuttugu og tvær krónur —, ef það að öðru leyti fái goldna réttmæta skuld eftir reikningi, sem svo er lágur, að í raun og veru verður ekki sagt, að hann nái nokk-urri átt.

Samþykktir Þingið samþykkti líka aðaltil-
alþingis um lögu um að vísa frá stjórnar-
stjórnarskrár- skrárfrumvarpinu, og jafnframt
málið var þess beðist, að nýtt frum-
varp, sem að minsta kosti
veitti eins mikið þjóðfrelsi eins og frumvarp al-
þingis 1867, yrði lagt fyrir íslenzkt þing með
samþykktaratkvæði sumarið 1871. En með vara-
tillögu var farið fram á það, að konungur stað-
festi frumvarp, sem þingið sendi og samið var
í líkum anda eins og frumvarp þingsins 1867.
Í það voru sett ákvæði um stöðu Íslands í
ríkinu.

Stöðulögin Kröfur alþingis voru að engu
hafðar. Þar á móti var staðið
við hótanir þær, sem alþingi voru sendar 1869

og getið hefir verið um hér að framan. Ríkisþingið samdi lög um stöðu Íslands í ríkinu og konungur staðfesti þau 2. jan. 1871. Þau eru talsvert frábrugðin frumvarpi því, sem lagt var fyrir alþingi 1869, svo Íslendingar fengu ekki einu sinni að sjá þau, fyr en þau voru komin í gildi. Verstu hneykslunarhellur frumvarpsins frá 1869 voru teknar burt. En allur uppruni laganna sýndi það ótvíræðlega, að á oss var litið alt annan veg í Danmörk, en svo sem frjálsa sambandsþjóð. Þrátt fyrir itrekuð loforð fengu Íslendingar aldrei samþykrtaratkvæði um stöðu sína andspænis Danmörk. Hana ákvað hið danska löggjafarvald að fullu og öllu.

Skuldaskifti

útkljáð

Meðal annars útkljáði hið danska löggjafarvald með stöðulögunum frá 2. jan. 1871 skuldaskifti Íslands og Danmerkur. Í stað alls þess fjár, sem vér höfðum sannað, að vér ættum heimting á, án þess að það hefði nokkuru sinni verið véfengt af stjórn Dana með nokkurum ástæðum, fengum vér 60,000 kr. árgjald og 40,000 kr. um 10 ár, er úr því áttu að fara minkandi um 2000 kr. árlega, unz þær hyrfu með öllu að 30 árum liðnum. Vitanlega voru þau úrslit þægileg Dönum. Það er ávalt þægilegt skuldunauti, að geta sagt við þann, er krefur hann um réttmæta skuld: Eg ætla ekki að borga nema of-

urlítinn hluta af því, sem eg skulda þér. Enn þægilegra er samt að geta talið sjálfum sér og ókunnugum mönnum trú um það, að sá litli hluti skuldarinnar, sem goldinn er, sé ekki annað en líknarskerfur, sem af hendi sé intur við bláfátækan ræfil, er enga réttarkröfu eigi til neins. Annað mál er hitt, hve göfugmannlegt það er að beita valdinu til þess að útkljá skuldaskifti með slíkum hætti.

Stöðulaga-yfir- Út af stöðulögunum samþykkt
lýsing alþingis alþingi eftirfarandi yfirlýsing:

- »1. Að það getur eigi viðurkent, að lög 2. jan. 1871 séu bindandi fyrir Ísland, eins og þau nú liggja fyrir.
2. Að það tekur fyrir Íslands hönd á móti þeim 30,000 + 20,000 rd., sem eftir lögum 2. janúar 1871 eiga að greiðast úr rikissjóði Danmerkur í hinn íslenska landssjóð, en getur þar á móti ekki viðurkent, að öll skuldaskifti milli rikissjóðsins og Íslands séu þar með á enda kljád.
3. Að jafnframt og þingið þannig geymir Íslandi rétt þess óskertan um framangreind atriði, ræður það allraþegnsamlegast til, að um þau verði leitað (eftir nauðsynlegan undirbúning) samkomulags við Íslendinga á sérstöku þingi hér á landi, er hafi fult samþykktaratkvæði fyrir þjóðarinnar hönd«.

*Stjórnarskrárfrum-
vörp 1871 og 1873*

Stjórnin lagði stjórnarskrárfrumvarp fyrir alþingi 1871. Þar var

æðsta stjórn landsins ætluð dönskum ráðgjafa, sem átti að hafa fulla ábyrgð allra sinna stjórnarthafna fyrir hinu danska rikisþingi, svo að girt var fyrir alla ábyrgð fyrir alþingi. Þingið breytti frumvarpinu, og fekk afsvar, eins og áður.

Fyrir þingið 1873 lagði stjórnin ekkert stjórnarskrárfrumvarp. Henni þótti þá ekki tiltök að semja neitt framar við Íslendinga um stjórn sjálfra þeirra. Þingið samdi frjálslegt frumvarp.

Brýn úrslita-þörf.
— *Varatillaga*

En þá voru menn farnir að finna til svo afarbrýnnar þarfar á því, að fá að minsta kosti einhver bráðabirgða-úrslit þessarar deilu, að þingið samþykkti varatillögu um það, að yrði frumvarpið ekki staðfest, þá gæfi konungur á næsta ári (þjóðhátíðarárinu 1874) Íslandi stjórnarskrá, er veitti alþingi fult lög-gjafarvald og fjárforræði, og væri að öðru leyti svo lagað eftir frumvarpi þingsins, sem framast mætti verða. Nokkur atriði voru sérstaklega tekin fram, sem þinginu virtust bráðnauðsynleg, þar á meðal, að stjórnarskrá þessi ákvæði, að *sérstakur* ráðgjafi skuli skipaður fyrir Íslands-

mál, sem hafi ábyrgð á stjórnarstörfum sínum fyrir alþingi, og að endurskoðuð stjórnarskrá, bygð á óskertum réttindum Íslendinga, yrði lögð fyrir hið fjórða þing, sem haldið yrði eftir er stjórnarskráin öðlaðist gildi.

Stjórnarskráin 1874 Árangurinn varð stjórnarskráin frá 5. jan. 1874.

Ekki verður því neitað, að mikið hafði á unnist frá því, er oss var ætlað 1851. Fjárforráð landsins hafði alþingi fengið, og löggjafarvald að nokkuru leyti. Að minsta kosti gat ekkert án þess samþykkis orðið að lögum landsins, það er ekki kom Danmörk við jafnframt. En mikið vantaði á, að Íslendingar gætu unað þessum úrslitum. Þeir höfðu ekki fengið viðurkenning þess, sem þeir höfðu jafnan fram haldið, að þeir væru frjáls sambandsþjóð. Alt samband þeirra við Dani var ákveðið af dönsku valdi. Þeir höfðu ekki fengið innlenda stjórn, sem þeir höfðu jafnan krafist að fá. Þeir höfðu ekki einu sinni fengið sérstakan ráðgjafa, til þess að standa fyrir sínum málum, heldur brot úr dönskum ráðgjafa, sem var háður ríkisþinginu, en allsendis óháður alþingi, og gat lagst undir höfuð með mörgum hætti að framkvæma vilja þess.

VI.

Breytinga- Á alþingi 1875 bólaði þegar á
hugur 1875 óánægju með stjórnarfyriřkomu-
 lagið, þó að hægt væri farið.

Þingdeildirnar sendu konungi hvor sitt ávarp. Í báðum ávörpunum var tekin fram sú von, að konungur reyndist fús á að samþykkja þær breytingar á stjórnarskránni, sem reynslan sýni, að þörf verði á. Og í þeim báðum var sérstaklega bent á þá nauðsyn, að staða Íslandsráðherrans væri óháð ráðaneytisbreytingum í Danmörk.

Fyrirspurn um ríkis- En meira var samt vert
ráðssetu ráðherrans um umræður, sem fóru
 fram í neðri deild rétt fyrir þinglok. Frá *Benedikt Sveinssyni* kom sú *fyrirspurn* til landshöfðingja, »hvort það væri samkvæmt stjórnarskrá Íslands, að ráðgjafi þess, sem slíkur, sæti í ríkisráði Dana«.

Landhöfðingi svaraði fyrirspurninni játandi, kvað það leiða af því ákvæði stöðulaganna, að Ísland sé óaðskiljanlegur hluti Danaveldis, að ráðgjafinn eigi sæti í því ráði, sem skipað er fyrir ríkið í heild sinni. En stjórnarskrá Íslands sé beint á þeim lögum byggð.

Spyrjandi komst að alt annari niðurstöðu. Hann neitaði því, að þetta fyrirkomulag væri

afleiðing af stöðulögunum. »Danaveldi« væri ekki hið sama sem »Danmerkur ríki«. En ríkisráðið sé stofnun, er bundin sé við verksvið grundvallarlaga Danmerkurrikis. Auk þess sé Ísland hluti Danaveldis »með sérstökum landsréttindum«, og samkvæmt því hafi það »löggjöf sína og stjórn út af fyrir sig«. En ekki verði með nokkuru móti sagt, að Ísland hafi löggjöf og stjórn út af fyrir sig, ef ráðgjafi þess eigi sæti í ríkisráðinu. Ekki samrýmist það fyrirkomulag heldur þeim fyrirmælum stjórnarskrárinnar, að konungur láti ráðherra Íslands hafa með höndum framkvæmd hins æðsta valds yfir sémálum landsins. Né heldur þeim fyrirmælum, að hann hafi ábyrgð á því, að stjórnarskránni sé fylgt. Fyrirkomulagið sé líka gagnstætt grundvallarlögum Dana, því að eftir þeim hafi ríkisráðið enga heimild til þess að gera ráðstafanir um mál, er liggja utan við það réttarsvið, sem afmarkað er með grundvallarlögunum. En væri stjórnarstaða Íslands reist á gildi grundvallarlaganna hér á landi, þá væri ekki unt að reisa hana á stöðulögunum, né á stjórnarskránni, því að með hvorugt hafi verið farið sem grundvallarlagabreyting, og hvorug þau lög væru þá annað en markleysa.

*Alþingi mótmælir
ríkisráðssetunni*

Í umræðulok var samþykkt
að taka fyrir næsta mál á

dagskránni, »í því trausti, að stjórnin, samkvæmt gildandi stjórnarlögum Íslands, sjái svo fyrir, að ráðgjafi Íslands í málum þeim, er varða það sérstaklega, ekki sitji í ríkisráði Dana«.

Stjórnarskrárbreytingar íhugaðar Þessa leiðina varð ekkert komist. Stjórnin setti þar þvert nei fyrir. Og alþingi hóf ekki máls á þessu efni aftur að sinni.

Stjórnin varð ekki við þeim tilmælum síðasta ráðgjafarþingsins (1873), að leggja fyrir þingið endurskoðaða stjórnarskrá á fjórða þingi eftir er stjórnarskráin öðlaðist gildi. En neðri deild alþingis 1881 kaus nefnd til þess að íhuga stjórnarskrárbreytingar. Sú nefnd samdi frumvarp. En ekki tókst að leiða málið til lykta á þinginu. Aftur var reynt 1883. En það fór á sömu leið.

Landstjóra-frumvarp samþykkt Árið 1885 samþykkti alþingi nýtt stjórnarskrárfrumvarp. Svo mikið fylgi hafði málið, að í efri deild greiddi að eins 1 þingmaður atkvæði gegn því, en 5 í neðri deild.

Mergurinn málsins, að því er til hinnar æðstu stjórnar kom, var sá, að hún skyldi fengin í hendur landstjóra, skipuðum af konungi, með aðsetur í landinu sjálfu. Hann átti að hafa vald til þess að ráða þeim málum til

lykta í umbodi konungs, sem konunglegs samþykkis þurfa — að fáeinum undanteknum. Og hann átti að taka sér ráðgjafa og láta þá framkvæma vald sitt og hafa ábyrgð á stjórnarstörfunum fyrir alþingi.

*Afsvar stjórn-
arinnar*

Þessu frumvarpi svaraði stjórnin með konunglegri auglýsing 2. nóv. 1885. Þar var sagt, að með þessu móti yrði Ísland í raun og veru leyst úr öllu sambandi við ríkið, þar sem æðsta stjórn þess yrði þá falin á hendi stjórnarvaldi í landinu sjálfu, er væri óháð annari stjórn konungs, og eins ríkisráði hans. En slíkt fyrirkomulag mundi riða bág við stjórnarskipun ríkisins, og gæti ekki samrýmst stöðu Íslands að lögum sem óaðskiljanlegs hluta Danaveldis. Sú lögmælt staða landsins valdi því, að hin æðsta stjórn Íslandsmála, eins og allra mála ríkisins til samans, verði að vera í höfuðstað konungs, enda sé gengið að því vísu í stöðulögunum. Enn fremur fann og stjórnin að því, að í frumvarpið væri ekki sett nein tilvísun til stöðulaganna, og taldi hætt við því, að yrði frumvarpið staðfest í þessu formi, mundi það efla þá skoðun, er ráðgjafarþingið 1871 hélt fram, að þau lög væru ekki bindandi fyrir Ísland. »En slík skoðun fer«, sagði stjórnin, »hreint og beint í bága við stjórnarskipun ríkisins, sem bygð er á grund-

vallarlögunum«. Og loks var skirskotað til kgl. auglýsingar frá 1874 um það, að með stjórnarskránni væri stjórnarskipunarmál Íslands að fullu og öllu til lykta leitt, og að með þeim lögum séu óskir Íslendinga teknar svo til greina, sem framast megi verða og samrýmst geti hinni gildandi stjórnarskipun ríkisins og Íslendinga varaðir við því að »eyða tíma, kröftum og fé landsins í árangurslausa stjórnardeilu og endurnýjaða baráttu til að koma fram kröfum, er gagnstæðar eru eining ríkisins«.

Afdráttarlausara gat afsvarið naumast verið. Alt reist á grundvallarlögum Dana, sem Íslendingar höfðu jafnan fram haldið og sannað, að ekki tækju til þeirra. Og ekki að eins þessu frumvarpi neitað, heldur og öllum breytingum á æðstu stjórn landsins á ókomnum tímum.

*Landstjóra-frumvarp
samþykkt aftur*

Ekki lét alþingi sér samt segjast við þessar undirtektir. Aukabing-

ið 1886 samþykkti frumvarpið óbreytt. Þá urðu 4 móti því í efri deild. En ekki nema 2 í neðri deild.

*Miðlunin
1889*

Á þrem næstu þingum, 1887, 1889 og 1891, voru stjórnarskrárfrumvörp rædd, og ávalt gert ráð fyrir

landstjóra. En á engu þessu þingi voru þau útrædd. Á þinginu 1889 náði sú miðlun samþykkt beggja deilda, að þætti konungi þau lög, er landstjóri hefði staðfest, viðsjárverð, sakir sambands Íslands við Danmörku, þá gæti hann, með undirskrift og ábyrgð ráðgjafa Íslands, sem átti að vera í Kaupmannahöfn, ónýtt staðfesting landstjórans á þeim lögum, ef hann gerði það innan árs, frá því er lögin hefðu verið löglega birt á Íslandi. En þessari miðlun hafnaði mikill meiri hluti landsmanna. Þeim þótti gengið of nærri rétti sinum sem frjálsrar sambandsþjóðar með þessu fyrirkomulagi, sem vitanlega var sniðið eftir brezkri nýlendufyrirmynd. Og frá stjórninni kom ekki nokkurt orð í þá átt, að þetta væri fáanlegt.

Landstjóra-frumvarp Árin 1893 og 1894 sam-
samþykkt tvisvar enn þykki alþingi enn af
 nýju stjórnarskrárfrum-
 vörp, lík þeim, sem samþykkt höfðu verið 1885
 og 1886. Þá var ekki einu sinni haft svo mik-
 ið við alþingi að svara því öðru en því, að
 frumvarpinu væri synjað konungsstaðfestingar
 af þeim ástæðum, sem áður hefðu verið kunn-
 gerðar.

Ill reynd á stjórnar- Nú var landsmönnum
fyrirkomulaginu auðsætt að ekki var

unt að komast lengra þessa leið. Að hinu leyti-
inu þótti þeim ekki við það komandi, að láta
kröfur sínar liggja í þagnargildi. Einkum og
sérstaklega fyrir þá sök, að fyrirkomulagið var
farið að reynast svo illa. Eftir því sem lands-
mönnum óx hugur og framkvæmdarþrá, varð
samvinnuleysið með þinginu og ráðgjafanum í
300 mílna fjarlægð tilfinnanlegra. Lögum, sem
þingið bar mjög fyrir brjósti, var hvað eftir
annað synjað staðfestingar. Og svo mikill
skortur var á allri stjórnarforgöngu í framfara-
málum landsins, að allir fundu, að hér var um
verulegt mein að tefla. Þing þjóðarinnar óvirtti
stjórnin með margvislegum hætti. Og óvildin
gegn henni magnaðist ár frá ári. Lakara
smánarheiti völdu menn ekki andstæðingum sín-
um en það að nefna þá stjórnarmenn. Og engan
áburð var mönnum annara um að fá af sér
þvegið en þann, að þeir væru stjórninni hlyntir.

Þingsálykt- Á þinginu 1895 varð það að ráði,
unin 1895 að hætta við að samþykkja
stjórnarskrárfrumvarp enn af
nýju. Í þess stað var samþykkt *Þingsályktun*
um stjórnarskrármálið. Þar var lýst yfir því,
að þingið haldi fast við sjálfstjórnarkröfur Ís-
lands, eins og þær höfðu komið fram á undan-
förnum þingum, og skorað á stjórnina að taka

þær til greina. En sérstaklega var skorað á hana að hlutast til um:

1. Að sérmál Íslands yrðu ekki borin upp í ríkisráðinu;

2. Að maðurinn, er bæri ábyrgð á hinni æðstu stjórn islenzkra sérmála, yrði hér búsettur, innlendur maður, er mætti á alþingi, og að neðri deild alþingis gæti ávalt komið fram ábyrgð á hendur honum;

3. Að sérstakur dómstóll hér á landi, skipaður innlendum mönnum, dæmi í þeim málum, er neðri deild alþingis eða konungur lætur höfða gegn þessum manni, er ber ábyrgð á æðstu stjórn landsins.

*Meðmæli lands-
höfðingja*

Fulltrúi stjórnarinnar á alþingi og æðstur embættismaður hennar hér á landi, landshöfðingi, mælti með verulegum atriðum í þessari þingsályktun: að sérmál Íslands yrðu ekki borin upp í ríkisráðinu, að skipaður yrði fyrir Ísland sérstakur ráðgjafi, er mætti á alþingi, og að ráðgjafi Íslands bæri ábyrgð gagnvart alþingi ekki að eins á því, að stjórnarskránni væri fylgt, heldur og á embættisrekstri sínum yfirleitt.

Meðmæli landshöfðingja með því að taka sérmál Íslands út úr ríkisráðinu vöktu mjög mikla athygli hvarvetna. Hann hélt því fram í

bréfi sinu til ráðgjafans, að ekki að eins 1. gr. stjórnarskrárinnar, sem mæli svo fyrir, að landið hafi löggjöf sína og stjórn út af fyrir sig í sérmaalunum, heldur og 2. gr., sem segi, að konungur hafi vald yfir öllum hinum sérstöku málefnum Íslands og láti ráðgjafann fyrir Ísland framkvæma það og 3. gr., að ráðgjafinn hafi ábyrgð á því, að stjórnarskránni sé fylgt, virðist helst gera ráð fyrir því, að konungur útkljái sérmaal Íslands með aðstoð Íslandsráðgjafans eins, án þess að aðrir ráðgjafar konungs geti haft nokkur áhrif á þær ráðstafanir. En ekki verði hjá slíkum áhrifum komist, að minsta kosti að forminu til, meðan þessi málefni séu lögð undir atkvæði ríkisráðsins.

Þar á móti lagði landshöfðingi móti því, að ráðgjafinn yrði búsettur á Íslandi, með því að annað væri óhugsanlegt en að hann væri við hlið konungs og ætti heima í Kaupmannahöfn, og að sérstakur dómstóll yrði skipaður hér á landi, sá er þingsályktunin fór fram á.

*Svar stjórn-
arinnar*

Stjórnin svaraði alþingi í bréfi til landshöfðingja dags. 29. maí 1897. Hún synjaði öllum kröf-

um þingsályktunarinnar.

Um þá skoðun, að sérmaal Íslands eigi að réttu lagi ekki að bera upp í ríkisráðinu, segir stjórnin, að hún stafi af misskilningi á stöðu-

lögunum og stjórnarskránni og »sambandi þessara laga við hinn sameiginlega grundvöll sinn, grundvallarlög hins danska ríkis«. Þetta ákvæði hafi verið óþarft í lögunum fyrir þá sök, að það felist samkvæmt grundvallarlögnum beint í hugmyndinni ráðgjafi, að hann skuli eiga sæti í ríkisráðinu og bera upp í því öll þau lög, er heyri undir verkahring hans, og allar mikilvægar stjórnarathafnir. Úr því að æðsta stjórn íslenzkra sérmála í Kaupmannahöfn sé falin á hendi íslenzkum ráðgjafa, þá sé staða hans að sjálfsögðu að því leyti hin sama sem annarra ráðgjafa ríkisins, og stjórnarstörf hans verði að framkvæmast eftir sömu reglum og samráði, eins og stjórnarstörf annarra ráðgjafa konungs. Með því fyrirkomulagi, sem fram á sé farið af alþingi, væri Ísland leyst úr ríkissambandinu, »en það væri jafn-skadlegt bæði fyrir Ísland og ríkið í heild sinni, eins og það væri og ósamræmilegt hinni gildandi stjórnarskipun ríkisins og hinni stjórnlegu stöðu Íslands sem ófráskiljanlegs hluta Danaveldis«.

Um flutning ráðgjafans til Íslands segir stjórnin, að engar sannanir þurfi þess, að slíkt geti ekki komið til mála. Og jafn-ríkt er kveðið að orði um ábyrgðardómstól þann, er þingið fór fram á, sagt, að hann geti ekki komið til tals. Um aðrar ráðstafanir, þær er landshöfðingi mælti með, gerir stjórnin ekki ráð fyr-

ir, að í þær út af fyrir sig mundi þykja neitt varið. Og fyrir því neitar hún að taka málið að nokkuru leyti til greina.

VII.

*Tilboð stjórn-
arinnar 1897*

Ekki voru Íslendingar vanir sérstaklega mikilli stefnufestu hjá stjórninni í Danmörk í málum Íslands. Samt furðuðu menn sig töluvert á því, að jafnframt bréfi því, sem frá er skýrt í niðurlagi kaflans hér á undan, kom til þingsins 1897 stjórnarbótar-tilboð frá stjórninni. Einum alþingismanni, dr. Valtý Guðmundssyni, hafði tekist að vinna nokkurn svig á stjórninni, eftir að þetta bréf hafði verið samið.

Tilboðið var þetta: að skipaður yrði fyrir Ísland sérstakur ráðherra, sem hefði ekki öðrum stjórnarstörfum að gegna og skildi og talaði íslenska tungu; að ráðherrann mætti á alþingi; og að hann bæri ábyrgð á allri stjórnarathöfninni.

Landsmenn Um það skiftust landsmenn nú í
skiftast tvo flokka, hér um bil jafnstóra,
 að því er bezt verður séð, hvort
 þiggja skyldi þetta tilboð eða hafna því.

Meðmæli Þeim, sem héldu því fram, að
 þiggja bæri tilboðið, var það öll-
 um ljóst, að hér væri ekki að tefla um stjórn-
 arskrárbreytingu, sem nokkur líkindi væru til
 að Íslendingar mundu setta sig við til lang-
 frama. En að hinu leytinu þótti þeim þetta
 svo mikilvægar umbætur, að þeim væri ekki
 sláandi úr hendi sér. Þeir lögðu aðaláherzluna
 á það, hve ótækt stjórnarfarið væri. Og þeir
 gerðu sér vonir um, að nokkuð mundi það lag-
 ast, nokkur samvinna mundi komast á með
 stjórn og þingi, ef ráðherrann væri Íslendingur,
 hefði ekki öðrum stjórnarstörfum að sinna en
 Íslandsmálum og mætti á alþingi. Ekkert var
 þeim fjær skapi en að afsala sér nokkuru af
 þeim réttindum, er þjóðin hafði gert tilkall til.
 Þeir hugsuðu sér þessa stjórnarskrárbreyting
 eins og nýjan kastala, sem þeir ynnu í barátt-
 unni. Og þaðan hugðust þeir að leggja undir
 sig nýtt réttindasvið.

Mótspyrna Mótspyrnan gegn frumvarpinu var
 sótt af miklu kappi. Og aðal-
 mótbáran var sú, að ráðherranum væri ætlað

að sitja í ríkisráðinu, þó að það væri hvergi nefnt. Sá flokkurinn, sem gegn frumvarpinu reis, vildi alls ekki semja um neina stjórnarskrárbreyting á þeim grundvelli. Sumpart vegna þeirra áhrifa, sem ríkisráðið kynni að hafa á úrslit íslenskra mála og ríkisráðseta Íslandsráðgjafans á ábyrgð hans. Sumpart og einkum vegna þess, að flutningur Íslandsmála í ríkisráðinu væri sýnilegt tákn þeirrar innlimunar, sem Danir höfðu jafnan sótt fast og Íslendingar jafnan mótmælt. Flokkurinn vildi ekki valda nokkurri átyllu þess, að farið yrði að halda, að Íslendingar væru í því efni farnir að slaka til.

*Stjórnartilboð-
ið á þingi*

Svo megnri mótspyrnu sætti málið í byrjun í neðri deild, að 10 þingmenn greiddu þar atkvæði gegn því að setja nefnd í það og gera þinginu kost á að hugleiða það. Samt náði frumvarpið samþykki deildarinnar með 19 samhljóða atkvæðum — en með þeirri viðbót, að »lög þau og stjórnarathafnir, er snerta sérstök málefni Íslands, skuli ekki borin upp í hinu danska ríkisráði eða lögð undir atkvæði þess«. Efri deild sá, að þetta var sama sem að hafna tilboðinu, feldi burt ákvæðið um ríkisráðið, og samþykkti frumvarpið að öðru leyti með óverulegum breytingum. En til þess, að skoðun

hennar á flutningi sérmála vorra í ríkisráðinu yrði ekki misskilin, ætlaði hún að samþykkja þingsályktun gegn honum, en lét sér nægja rökstudda dagskrá, þegar útséð var um frumvarpið í neðri deild. Þar var það felt, þegar málið kom þangað aftur, með 13 atkv. gegn 10. Meiri hlutanum þótti ekki við því litandi, þegar ríkisráðsákvæðið var farið. Og jafnvel fulltrúi stjórnarinnar sjálfrar réð þinginu frá því að þiggja breytinguna með þessum kostum.

Aftur var reynt að ná samkomulagi um málið á alþingi 1899, einkum með því að tryggja betur en áður mátt þingsins andspænis ráðherranum. En það tókst ekki. Neðri deild feldi frumvarpið frá nefnd og 2. umræðu með 11 atkv. gegn 11.

Flutningur Í deilunum um þetta frumvarp
sérmálanna var flutningur sérmála vorra í
í ríkisráðinu ríkisráðinu mikið ræddur. Formælendur frumvarpsins könnuðust við það, að hann færi fram alveg ólöglega. Hann væri ekki heimilaður í stjórnarskrá landsins. Hann hlyti að fara fram eftir dönskum grundvallarlögum. Og grundvallarlögin kæmu ekkert sérmálum vorum við. En við þetta gætum vér ekkert ráðið, meðan litið væri á málið í Danmörku eins og raun bæri vitni um. Að hinu leytinu væru engar líkur til þess

að flutningur sérmálanna í ríkisráðinu, sem færi fram án lagaheimildar, hefði að jafnaði nein veruleg áhrif á úrslit málanna. Fyrir því væri skynsamlegt af oss að láta málið liggja milli hluta, þangað til annaðhvort skoðanir Dana á málinu breyttust, eða reynslan sannaði, að fyrirkomulagið væri óhæft vegna afskifta hinna dönsku ráðherra af sérmálunum eða sakir einhvers annars, sem fyrir kynni að koma.

Sumir þeirra manna, sem vildu fá frumvarpinu framgengt, litu nokkuð annan veg á þetta mál. Þeir hugsuðu sem svo: Meðan vér getum ekki fengið Dani til þess að kannast við það, að vér séum frjálst sambandsland, — og á því eru engar horfur að svo stöddu, — eigum vér að líta á setu ráðherra vors í ríkisráðinu sem hlunnindi og réttindi, svo framarlega sem skoðanir og framkoma ráðherrans eru í samræmi við vilja alþingis. Þá hefðum vér mann þar, sem talað gæti máli voru og haldið fram rétti vorum, ef þörf gerðist. Vér gætum ekkert við það ráðið, hvað tekið væri til umræðu í ríkisráðinu. Aldrei gæti það orðið oss tjón, að eiga þar fulltrúa. En svo gæti farið, að það yrði oss gagn.

Þessar umræður höfðu mikil áhrif á hugi manna. Líka þeirra, sem voru frumvarpinu andvígir. Mótspyrnan gegn ríkisráðsetu ráðherrans dofnaði. En mótspyrnan gegn frum-

varpinu var orðin að meira kappsmáli en svo, að þeir, sem henni höfðu haldið uppi, sæju sér fært að láta undan. Að hinu leytinu fundu þeir, alveg eins vel og allir aðrir, að ástandið var ópolandi. Fyrir því snerist nú barátta þeirra að því, að fá stjórnina inn í landið, hvað sem ríkisráðinu liði.

Preyta Umræðurnar í landinu snerust frá hinum eiginlegu landsréttindum vorum og að stjórnarfyrríkomulaginu sjálfu. Menn voru orðnir sárþreyttir á því að etja kappi við Dani. Allir hugsuðu mest um það, að komast einhvern veginn út úr verstu ógöngunum, þeim er sýnilega gerðu framfarabrautina ófæra.

*Stjórnarskrár-
breyting sam-
þykkt 1901* Á alþingi 1901 voru þeir í meiri hluta í báðum deildum, sem samþykkja vildu frumvarpið, þótt mjög væri sá meiri hluti veikur í neðri deild, ekki nema 2 atkv. umfram. Um þingtímann varð sú merkilega breyting í Danmörk, að vinstrimenn komust til valda. Menn gerðu sér því vonir um, að takast mundi að komast að einhverjum betri samningum en frumvarp þetta var reist á. En enginn kostur var á að ná samkomulagi á þinginu um breytingar á frumvarpinu, vegna þess, að mönnum var ókunnugt um, hvernig

hin nýja stjórn mundi taka í málið. Og menn þorðu ekki að hleypa málinu í neina hættu með því að leggjast undir höfuð að senda frumvarp. Svo frumvarpið var samþykkt. En meiri hlutinn í efri deild setti inn í ávarp til konungs þá yfirlýsing, »að sú skoðun sé enn ríkjandi hjá þjóð vorri, að stjórnarskipun Íslands sé þá fyrst komin í það horf, er fullkomlega samsvarar þörfum vorum, þegar æðsta stjórn landsins í hinum sérstaklegu málefnum þess er búsett hér á landi«.

*Stjórnin bjóður
ráðherra búsett-
an hér á landi*

Stjórnin tjáði sig fúsa á að samþykkja frumvarpið. Og í viðbót bauð hún, að ráðherrann yrði búsettur hér á landi. Ekkert var á það minst, að inn í hið væntanlega stjórnarfrumvarp ætti að setja nokkurt ákvæði um, að Íslandsmál ætti að flytja fyrir konungi í rikisráðinu.

*Skilyrði hér-
lendarar bú-
setu ráðherra*

En sú varð samt raunin á, þegar frumvarpið kom um sumarið 1902, svo sem kunnugt er. Og jafnframt fylgdi frumvarpinu sá boðskapur, að ef nokkuru yrði í því breytt, mundi það ekki verða staðfest af konungi. Með öðrum orðum: Íslendingar gátu ekki fengið ráðherra sinn búsettan hér á landi.

með öðrum kosti en þeim, að þeir settu inn í stjórnarskrá sína ákvæði um, að sérmál þeirra skyldi flytja í ríkisráðinu.

Að þessum kostum gekk alþingi. Frumvarp stjórnarinnar var samþykkt á báðum þingunum 1902 og 1903. En alþingi gerði það með alveg sérstökum skilningi.

Skilningur alþingis Það samþykkti frumvarpið með þeim skilningi, að Danir hefðu horfið frá sínum fyrri kenningum um stjórnarstöðu Íslands í ríkinu, gildi grundvallarlaganna á Íslandi, setu Íslandsráðgjafans í ríkisráðinu samkvæmt grundvallarlögunum og ábyrgð Íslandsráðgjafans fyrir ríkisþingi Dana samkvæmt grundvallarlögunum.

Það samþykkti frumvarpið með þeim skilningi, að ráðherrann ætti sæti í ríkisráðinu eingöngu eftir stjórnarskrá Íslands, og fyrir því væri seta hans þar alislenzkt löggjafaratriði.

Það samþykkti frumvarpið með þeim skilningi, að ríkisráðið verði »að nokkuru leyti islenzk stofnun«, eins og Kristján Jónsson yfirdómari komst að orði í ritgjörð sinni í Andvara 1903. »Það lýtur bæði grundvallarlögunum og stjórnarskrá vorri. Forsæti hefir konungur Danmerkur og konungur Íslands; í því sitja ráðgjafar eftir grundvallarlögunum og ráðgjafi eftir stjórnarskrá Íslands; þeir hafa hvorir um

sig sitt lögmælt verk svið, og þeir bera hvorir um sig ábyrgð eftir sínum stjórnarlögum, þeim er þeir eiga að hlýða«.

Hafnarför

Jóns Jenssonar

Vitanlega má um það deila, hvort Íslendingar hafi haft nokkura verulega ástæðu til þess að búast við því, að Danir mundu skilja hið nýja fyrirkomulag þennan veg. Jón Jensson og aðrir Landvarnarmenn mótmæltu því ávalt. Og óneitanlega hefðu svör þau, er Jón Jensson fekk í Kaupmannahöfn sumarið 1903, átt að gera menn varkára. Hann fór á fund Íslandsráðherrans þáverandi, hr. Albertis, fyrir hönd skoðanbræðra sinna Landvarnarmanna og með meðmælabréf frá flokksstjórn Framsóknar-flokksins, til þess að leita ótvíræðrar vitneskju um það, hvernig stjórnin liti á stöðu Íslands í ríkinu samkvæmt hinu nýja fyrirkomulagi. En ráðherrann þverneitaði að svara nokkurum spurningum þar að lútandi. Þar á móti var prófessor H. Matzen opinskárri: »Hann taldi það eigi geta verið neinum vafa undirorpið, enda væri því ekki neitað af neinum, að sæti í ríkisráðinu ættu að eins þeir ráðgjafar, er væru skipaðir samkvæmt grundvallarlögum og bæru ábyrgð fyrir ríkisþingi Dana. Íslandsgjafinn gæti þá því að eins verið í ríkisráðinu, að hann væri slíkur danskur grund-

vallarlagaráðgjafi. Og stjórnarskipun þá, er Ísland þá hefði, kvað hann verða nýlendu-stjórnarskipun« (Ingólfur I, 19).

Málsbætur En hvað sem um það kann að mega segja, að Íslendingar hafi að þessu sinni ætlað Dönum of mikið frjálslyndi, þá hafa þeir að minsta kosti það sér til málsbóta, að þeir menn hér á landi, sem handgengnastir voru dönskum valdhöfum, héldu af miklu kappi að þjóðinni þeim skilningi, sem áður hefir verið gerð grein fyrir. Frásögnin um utanför Jóns Jenssonar kom ekki fyrir almenningssjónir fyr en töluvert var komið fram á þing 1903. Þá var málið komið svo langt, að þingmönnum veitti eðlilega afarörðugt og þótti í meira lagi ófýsilegt að fara að breyta frumvarpinu, tefla á tvær hættur um búsetu ráðherrans hér á landi og lengja enn stjórnarmálsbaráttuna um hver veit hve langan tíma. Menn voru orðnir sárpreyttir í þessari löngu baráttu, sem háð hafði verið látlitið um meira en hálfa öld. Á þeim þreytutímum lagðist friðar og sáttgirnilogn yfir landið. Menn *vildu* ætla Dönum alt hið bezta. Og sá vilji átti vafalaust ríkan þátt í að vekja þann skilning, sem menn höfðu á hinu nýja stjórnarfyrikomulagi um þær mundir, sem að því var gengið.

En hvað sem það er, hvort Íslendingar hafa nokkurar gildar ástæður eða málsbætur fram að færa í þessu efni, þá er engum blöðum um það að fletta, að sá var skilningur þeirra á hinu nýja stjórnarfyrikomulagi, sem vér höfum frá skýrt. Til þess að fá órækar sannanir þess,

þarfi ekki annað en líta í umræður og skjöl þinganna 1902 og 1903 og ritgjörðir ýmissa hinna helztu manna beggja þingflokkanna, þar á meðal Hannesar Hafsteins ráðherra, Klemenx Jónssonar landritara og Kristjáns Jónssonar yfirdómara.

Undirskrift forsætisráðherrans

Jafn-ómótmælanlegt er hitt, að Danir létu ekki á sér standa að leiðrétta þennan skilning jafn-skjótt sem breytingunum á stjórnarfyrikomulaginu hafði fengist framgengt. Fyrsta verkið, samkvæmt hinni nýju stjórnarskrá, var að skipa þann ráðherra Íslands, sem átti að eiga heimili hér í Reykjavík. Og hann var skipaður með undirskrift forsætisráðherrans danska. Þegar það fréttist, sló óhug á menn út um alt land. Engum manni gat dulist, að annaðhvort var verið að leika sér að stjórnarskrárbroti, eða ráðherrann var blátt áfram skipaður samkvæmt grundvallarlögum Dana, eins og H. Matzen hafði talið sjálfsagt. Satt er það að visu, að meiri hluti síðasta alþingis fekst ekki til að mótmæla því atferli. En hve nákvæmlega alþingi hefir þá farið eftir þjóðarviljanum, geta ókunnugir menn nokkuð markað á því, að einn þingmaður úr meiri hlutanum, mágur ráðgjafans sjálfs, hefir síðan játað það frammi fyrir bæði íslenskum og dönskum þingheimi, að á þessu hlyti að verða breyting, svo framarlega sem Íslendingar eigi að verða ánægðir. Kunnugir menn þurfa ekki þeirrar yfirlýsingar við. Þeir hafa aldrei verið í vafa um vilja þjóðarinnar í þessu efni.

Skilningur Dana á sambandsmáli voru

Og alt af öðruhvorum, síðan er stjórnarbreytingin komst á, hafa borist hingað í blöðum Dana ummæli merkra manna danskra um stöðu vora gagnvart þeim. Viðurkent skal það með þakklæti, að sum dönsk blöð hafa talað um sjálfstæðismál vort af skilningi og góðvild. En miklu meira hefir borið á þeim ritgjörðum, er hafa fært oss heim sanninn um það, að Danir líta yfirleitt enn á stöðu vora í ríkinu nákvæmlega eins og áður. Þeir neita rétti vorum til þess að eiga æðsta vald á vorum málum. Þeir tala um danskt drottinvald (Overhøjhed) hér á landi. Þeir líkja stöðu Íslands við stöðu Amakurs andspænis Danmörku. Þeir neita oss um rétt til þess að taka ráðherra vorn út úr ríkisráðinu. Þeir neita oss um rétt til þess að hafa íslenzkan fána. Þeir neita oss um rétt til að senda íslenzka konsúla til annara þjóða. Þeir neita oss um rétt til þess að hafa sjálfir nokkurn tíma löggæzlu meðfram ströndum vorum. Þeir neita oss um rétt til þess að ráða því nokkuru sinni, hverjir hafi rétt innborinna manna á voru eigin landi. Þeir neita oss um rétt til þess að konungur vor nefni sig konung Íslands. Alt þetta og margt fleira þessu líkt höfum vér fengið að lesa í nokkurum af helztu blöðum Danmerkur, ritað af nokkurum helztu mönnum Dana.

VIII.

Frjálst sambandsland

Nú vilja Íslendingar ekki una þessu lengur. Að minsta kosti teljum vér óhætt að fullyrða það um alla Þjóðræðismenn og alla Landvarnarmenn og um nokkurn hluta Heimastjórnarflokksins.

Nú vilja þeir taka málið frá rótum og fá það útkljáð þann veg, að ekki verði um deilt.

Nú er ekki baráttan um það að afstýra því, að danskur ráðherra skrifi undir skipun ráðherra vors, þó að það geti auðvitað ekki komið til nokkurra mála, eftir vorri skoðun.

Nú er ekki baráttan um það, að ná ráðherra vorum út úr ríkisráðinu, þó að það geti auðvitað ekki heldur komið til nokkurra mála, eftir vorri skoðun, að hann verði þar eftirleidis.

Nú er baráttan því síður um neitt sérstakt fyrirkomulag á stjórnámálum vorum. Það teljum vér Dönum óviðkomandi.

Nú er baráttan um grundvöllinn sjálfan.

Nú er baráttan um það, að Ísland verði viðurkent það, sem Íslendingar hafa jafnan talið það vera, þegar þeir hafa nokkuð getað um það mál hugsað, það sem það hefir ávalt verið að réttu lagi og er enn:

Frjálst sambandsland.

Það er ekkert samningsatriði nú. Það er undirstaða allra samninga. Á annari undirstöðu viljum vér alls ekkert semja um sambandsmál vort.

Undir þessa kröfu hafa nær því öll blöð landsins skrifað. Og þó að í bili hafi komið

fram nokkuð skiftar skoðanir um, hvað í þessari kröfu væri fólgið, þá er engin hætt á öðru en að þjóðin kenni stjórnámálamönnunum að verða sammála í þessu efni, ef heilbrigð skynsemi getur ekki kent þeim það.

Í hugmyndinni *frjálst sambandsland* er það fólgið, að vér höfum konung með Dönum.

Í hugmyndinni er það jafnframt fólgið, að vér eigum æðsta vald á *öllum* vorum málum sjálfir.

Hitt er sanningsatriði, *hver* þeirra mála vér felum Dönum. En Danir hafa þau þá með höndum fyrir þá sök eina, að vér felum þeim þau. Og þeir hafa þau ekki lengur með höndum en um semst á báðar hliðar.

Með þessu móti er Ísland frjálst sambandsland Danmerkur. En með engu öðru móti.

Sjálfsgagt er, að Danir fái endurgoldinn þann kostnað, sem þeir hafa við það að reka erindi vor, hvort þau eru nú utanríkismál, strandvarnir eða annað. En jafn-sjálfsgagt er hitt, að þeir kannist við réttmætar skuldir sínar við þetta land og standi skil á þeim. Úrslit stöðulaganna á því máli könnunumst vér ekki við, eins og vér yfirleitt könnunumst ekki við gildi þeirra laga.

Þetta er ekki nein ný stefna. Þetta er nákvæmlega sama stefnan, sem haldið var 1851, sama stefnan, sem allur þorri Íslendinga hefir ávalt síðan játað sig vilja halda. Þetta er sú stefna. að halda uppi þeim sambandsréttindum, sem land vort hafði, þegar það gekk í samband við annað land, og hefir aldrei afsalað sér.

*Til frjálslyndra og
réttisýnna Dana*

Vér snúum máli voru til
allra frjálslyndra og rétt-
sýnna manna í Danmörk.

Vér bendum þeim á, að þjóð þeirra hefir á liðnum tímum mikið gert á hluta vorn. Vér gefum þeim að sjálfsögðu ekki sök á því. En vér bendum þeim á, að nú er tími til þess að bæta fyrir syndir feðranna. Og bætunar, sem fram á er farið, eru engar aðrar en þær, að þeir haldi ekki fyrir oss sögulegum og eðlilegum rétti vorum.

Vér bendum þeim á, að vér erum sérstök þjóð. Að vér höfum lifað þjóðlífi út af fyrir oss um 10 aldir. Að vér tölum sérstaka tungu. Að vér eigum sérstakar bókmentir. Að hugsanalíf vort og þjóðhættir — þjóðernið alt — er sérstakt. Að vér eigum heima í fjarlægð frá þeim, sem nemur hundruðum mílna. Og vér spyrjum þá, eins og bræður vora, hver sanngirni þeim virðist mæla með því, að þeir drotni yfir oss með nokkurum hætti.

Vér bendum þeim á, að vér erum minsta þjóð heimsins. Að vér getum aldrei beitt ofbeldi við nokkura þjóð. Að vér eigum engin önnur vopn en vopn skynseminnar, sanngirnninnar og sannleikans, hvað sem fyrir oss kann að koma. Og vér spyrjum þá, hvort þeim finnist nokkur hættu stafa af því, að vér fáum að njóta þeirrar sjálfstæði, sem vér eigum sögulegan og eðlilegan rétt á.

Vér bendum þeim á, að megn óánægja er í landinu út af því, hve lengi oss hefir verið fyrirmunað að ná rétti vorum, hvað sem aðrir kunna að segja þeim um það efni. Að vér göngum að því vísu, að þeirrar óánægju kenni í löggjafar- og landstjórnarmálum vorum, áður en langt liður, ef ekki er bót á ráðin. Að tilhneigingar til algerðs skilnaðar við Danmörk

með einhverjum hætti magnast að kalla má daglega með þjóðinni. Og vér spyrjum þá, hvort þeir geti ekki hugsað sér aðra stefnu hættulegri en þá, að láta þessa þjóð njóta réttar síns.

Til konungs vors Og að lokum snúum vér máli voru til konungs vors.

Föður hans unnu allir Íslendingar heitt. Og af engu verður annað ráðið en að hann sé líklegur til þess að njóta hinnar sömu ástsældar með Íslendingum. Framkoma hans sjálfs, síðan er hann tók við ríki, bendir ótvíræðlegalega í þá átt. Vér vitum, að enginn einn maður á jafn-mikinn kost á að styðja oss í þessu máli eins og hann. Og vér treystum því fyllilega, að í öllum löndum hans sé enginn maður, sem meiri tilhneiging hafi til þess að láta oss njóta sanngirni og réttar en hann. Víst er um það, að með því að veita málstað vorum sinn ómetanlegan stuðning mundi hann hann tryggja sér ástsæld í hugum allra Íslendinga um aldur og æfi. Og sé nokkurs um það vert fyrir Danmörk, að tryggja eðlilegt og sanngjarnt samband sitt við Ísland, tengja hugi manna í báðum löndunum bræðraböndum, þá er hér sannarlega konunglegt verk fyrir höndum, eigi að eins frá sjónarmiði Íslands, heldur og frá sjónarmiði Danmerkur.

